

*Tsipikuarhi
p'urhepecha
uantanskua
jimpo*

Cristina Monzón ka David Diego

Marcela Calderón Bonyri
kuirunharhikukatacha

*Tsipikuarhi
p'urhepecha
uantanskua
jimpo*

*Tsipikuarhi
p'urhepecha
uantanskua
jimpo*

Cristina Monzón ka David Diego

Marcela Calderón Bonyri kuirunharhikukatacha

897.T01497.PM C816 2013	Monzón, Cristina / Diego, David Tsípikuarhi p'urhepecha uantanskua jimpo México DF: [INALI] 2013. 68 pág.; 28 X 21.5 cm; Il. a color ISBN: 978-607-7538-79-0 Texto en purépecha Nota: Ilustraciones a cargo de Calderón Bony, Marcela / Revisión técnica Lucas Hernández, Puki / Diseño y composición digital Del Río Reyna, Lidia Alejandra. 1.Familia purépecha – 2.Narrativa - 3.Sierra tarasca - 4.Leyendas – 5.Lengua - 6.Idioma - 7.Monolingüe
-------------------------------	---

De acuerdo con el *Catálogo de las lenguas indígenas nacionales: variantes lingüísticas de México con sus autodenominaciones y referencias geoestadísticas*, publicado en el *Diario Oficial de la Federación* el 14 de enero de 2008, los textos incluidos en la presente publicación corresponden a la variante <purépecha>

Ilustración

Marcela Calderón Boni

Diseño y composición digital de las imágenes págs. 23 y 27

Lidia Alejandra Del Río Reyna

Revisión técnica

Puki Lucas Hernández

Primera edición 2013

Esta edición y sus características son propiedad del

D.R. © 2013 INSTITUTO NACIONAL DE LENGUAS INDÍGENAS

Privada de Relox 16-A, 5° Piso, Col. Chimalistac,

Deleg. Álvaro Obregón, México, D.F., C.P. 01070

Tel. (55) 50 04 21 00

www.inali.gob.mx

ISBN 978-607-7538-79-0

Todos los derechos reservados. Queda prohibida la reproducción total o parcial de esta obra por cualquier medio o procedimiento, comprendidos la reprografía y el tratamiento informático, la fotocopia o la grabación, sin la autorización por escrito de los titulares de los derechos de esta edición.

Ejemplar de distribución gratuita, prohibida su venta

IMPRESO EN MÉXICO

Índice

Presentación	9
Prólogo	10
 Kuíni sapichari táнкуarhikua parhákpiní uénakuarhu	12
 Uantanskua uátsi xanini	14
 Súmpatsíchari uantanskua	22
 Xupakata	28
 Tukuru síkuamicha	32
 K'uiiusi ka jiuatsi uarhip'erakua uantanskua	38
 T'arhenku pare ak'uriri uantanskua	42
 Tsípikua jánkua sapichari uákasi erankuticha	50
 Jápu echeri at'aransti uantanskua	58

Presentación

Tsípikuarhi p'urhepecha uantanskua jimpo es una colección de narraciones que tienen su origen en la tradición oral del pueblo purépecha de Angahuan, San Lorenzo y La Cantera, ubicadas en la zona conocida como la Meseta Tarasca o simplemente la Sierra, y que Cristina Monzón y David Diego rescatan de la tradición oral y de la memoria de los narradores –quienes los resguardan y transmiten en los momentos y lugares en los que la conversación es adecuada para mostrar su idioma y cultura a los propios y a los extraños, así como para que se guarden con la palabra escrita y se recreen las historias de las familias, los hombres, mujeres y niños en la vida diaria, en la escuela, en el campo, alrededor del fuego, en la comida y sobre todo en el corazón del pueblo purépecha, para que el mundo conozca la riqueza expresiva y literaria de los cuentistas.

Este libro fue escrito para que pudiera ser leído por todos los hablantes de esta lengua michoacana y se hizo un gran esfuerzo por unificar las diferencias dialectales del purépecha mediante la estrategia de consignar dentro de los relatos los términos que

se usan en una comunidad y su diferencia respecto de otras comunidades; lo que hace de este libro escrito en lengua purépecha, un material que puede ser entendido por todos los hablantes del purépecha, ya que recupera los usos locales y los refiere en el contexto de los relatos aquí presentados.

Este esfuerzo de los autores y del INALI está elaborado con la finalidad de que pueda ser utilizado en las escuelas indígenas, ya que fomenta la lecto-escritura en los jóvenes hablantes de purépecha y también es útil para quienes desean aprender esta lengua y cultura milenaria que se hablan en el estado de Michoacán.

Agradecemos a la artista Marcela Calderón Bony, por las ilustraciones y por permitirnos disfrutar de su obra con la que recrea y transmite con el lenguaje plástico la cultura y cosmovisión de los narradores purépechas. Estas ilustraciones son en sí mismas obras valiosas que ayudan a nuestra imaginación a trasportarnos a la región de la Sierra, lugar en donde se originan estos relatos.

Prólogo

El purépecha, antiguamente conocido como lengua de Michoacán o tarasco, posee un amplio número de dialectos resultado de un asentamiento de gran profundidad histórica en el Estado de Michoacán. Esta variación en el habla utilizada en cada comunidad ha dificultado la producción de materiales de lectura que sean comprensibles para todos los hablantes. El libro de cuentos que presentamos resuelve el problema inspirándose en la propuesta de los pirericha, o autores de canciones nativas, quienes han desarrollado una forma de habla, el *p'urhepecha márko*, que permite a todos los hablantes de la lengua comprender la letra.

Los cuentos seleccionados para esta obra son el resultado de la edición realizada a los relatos grabados desde 1989 por el proyecto ‘Tradición oral purépecha’. Se ha respetado el estilo que le otorga a cada relato su valor literario, limpiándose el texto sólo de muletillas, y elementos inevitables de la expresión puramente oral. Son, en este sentido, obras que mantienen intacta las características expresivas de cada cuentista.

Los cuentos presentan una amplia variedad de temas que van desde aquellos que explican el mundo como “La leyenda de los colibrís”, pasando por relatos de experiencias vividas como “Las

aventuras de los niños que cuidaban vacas”, hasta cuentos propiamente dichos como “La doncella de las mazorcas de maíz”.

La colección de cuentos que aquí damos a conocer, con la amplitud de temas descritos, busca, a través de la lectura, deleitar a grandes y chicos. Estas *uantanskuacha*, en papel y en letras latinas, no reemplaza, pero recrea las historias que se relatan para entretener el tiempo en las reuniones como las que ocurren durante el cuidado de la milpa, o mientras se toma un descanso o cuando se está en familia. La obra esperamos encante a adultos y niños, ofreciéndoles relatos narrados por reconocidos cuentistas en la comunidad de habla purépecha.

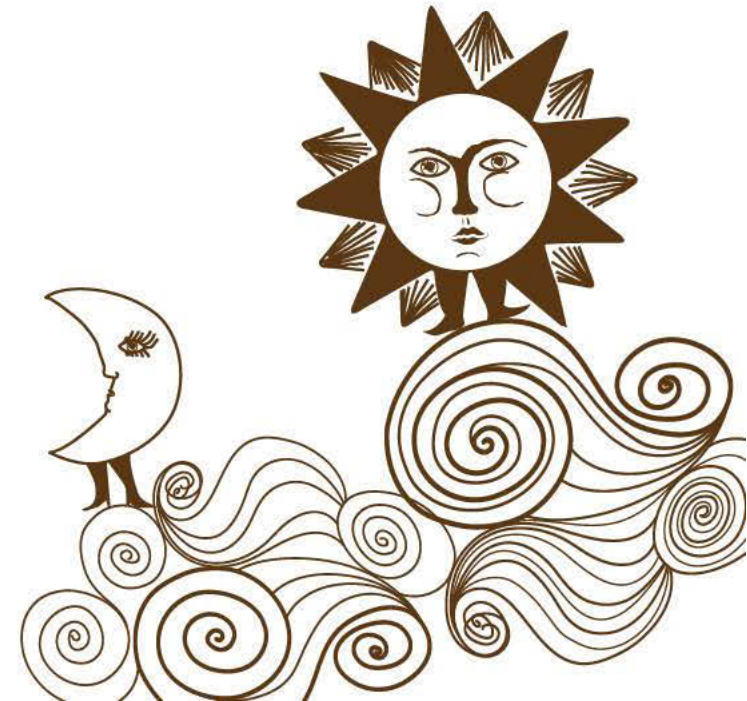
Todos los cuentos están escritos con la ortografía establecida por la Secretaría de Educación Pública en un estándar purépecha, en otras palabras en *p'urhepecha márko*, porque su propósito es ofrecer material de lectura donde se pueda poner en práctica la formación impartida en las escuelas bilingües-biculturales. Aprender a escribir y a leer en una lengua necesariamente debe de apoyarse con la existencia de obras cuyos temas sean de interés para la comunidad. Este libro es el resultado de un esfuerzo conjunto de varios amantes de la lengua purépecha: el doctor Andrew Roth Seneff crea el Proyecto de tradición oral purépe-

cha desde 1989, su acervo va incrementándose año con año. La mayoría de los relatos de que disponemos provienen de la comunidad de Angahuan y su vecino San Lorenzo. Estos han sido grabados y transcritos por Manuel Sosa. Hemos también incluido aquí relatos de La Cantera. Para satisfacer la curiosidad que algunos lectores tendrán sobre la forma en que se pronuncia el purépecha en cada comunidad, hemos dejado una pequeña muestra de la variante en que fue relatado el cuento resaltándola en el texto con letra cursiva.

El maestro David, oriundo de La Cantera, en colaboración con la doctora Cristina Monzón han editado los textos para presentarlos a la comunidad de habla en *p'urhepecha márko*. Marcela Calderón Bony ha colaborado gustosa ofreciendo sus grabados y acuarelas para ilustrar las narraciones, rememorando así su niñez y juventud vivida en Patamban. Le agradecemos la donación que ha hecho de su trabajo para esta publicación. Queremos aquí también reconocer a Pedro Márquez y a Abraham Custodio por las sugerencias y correcciones que nos hicieron. Agradecemos al profesor Puki Lucas por señalar la existencia de algunas incorrecciones y la propuesta para introducir notas que ofreciesen al lector aclaraciones dialectales. Hemos aquí atendido su propuesta, ya sea ofreciendo a pie de página definiciones

o enlistando las varias formas de referencia que se utilizan en distintas comunidades, para ello hemos recurrido al *Diccionario de la lengua phorhépecha* de Pablo Velásquez Gallardo así como al *Vocabulario práctico bilingüe p'urhepecha-español* de Juan Velázquez Pahuamba, Gilberto Jerónimo Mateo, Edelmira Estrada Bacilio y Raúl Máximo Cortés. Igualmente, los alumnos del curso optativo 'Gramática purépecha' que imparto en la UHM y Pablo Sebastián Felipe me han proporcionado mayor información. Es responsabilidad de los editores cualquier incorrección que se encuentre en el texto.

Kuíni sapichari tánkuarhikua parhakupini uénakuarhu

Jarhaspti iónk'i anapu achaticha, uantant'aspti juchiti táti k'éri Jorge Diego Mariano, *ékanha uénakuarhipka ixu parhakupini, iriekaspka ts'imi kuinitu uánikua, uánikua ka nóonha irienhaspti k'uiripucha*. ¡Aa! ji, David Diego, ísí uantaxapka éska juchiti ireta jimpo na uantanhak'a Kantera. Jíksini nirasínka ménteru aiankuni máteru jásí jimpo: éskanha uénakuarhu ixu parhakupini irekaspka ts'imi kuíni sapicha uánikua, uánikua, ka nóonha irenhaspti k'uiripucha. Ka no sési úkuarhini niraxapti ixu parhakupini, uénasptinha iápuru kurhupini ka iámintu ampe kurhixaptia, ka jimaníksínha tánkuarhint'aspti iámintu kuíni sapicha, páksínha uantonskuarhini nani náa pini páksínha pátani imani chup'irini.

Ka tánkuarhint'asptíksínha ka jima uantasptíksí, nécha niua aiankpini iápuru parhakupini, páksínha niuaka pátani imani chup'iri k'éri. Ka jimáksínha axaasti iámintu tsintsunichani¹ jimpoka ts'ima sánteru uinhamu kárasírapmpka. Ka sóntkuksí

¹ Sinsuni, kuíni tsintsunitu, tsiriki.

niraspti ka iápuru aiankpini íni parhakupinini jimpo, ka iámintu kuíni sapicha jarhoap'ispti.

Ka sóntku pátanhasti iápuru, jóperu énkaksí k'uanhatsipka iámintu tsintsunicha janonkuasptíksí jóperu iámintu patsíkicha,² nóteru ma p'unquari jukarhikuarhini.

Ka ménteruksí tánkuarhint'aspti páksí jánhaskapirinka, páksíni ts'imani tsintsunichani jarhoataapirinka. Ka jima uantanhastpti éskaksí iámintucha intsíkuarhiapirinka ma p'unquari. Ka ísí úsptíksí. Intsínhasptíksí mántani ka mántani, jimposíksí mámaru jarhaticha jámastí tsintsunicha, nánk'íksí ménk'uni arhinhaska.

Ka ísí k'amakuarhisti i uantanskua.

² Arhinhasinti énga nóteru ampe jukaraka p'unquari o máteru ampe.

Uantanskua uátsi¹ xanini

Máteru ireta jimpo uánikuanha xanini jupinaspti ka jarhasptinha máia ahati máia éнка tarhepkia ka uánikua xanini p'ikunia, uánikia. Ka imachkanha ahatia xáni uáni xanini p'ikurinia ánychikuarhirichani máru jirinhasptia ka páasptia páraksínha xanini erakuni ka imanixínha erakunt'asptia iámintu terenharhinia éнка xáni jukarapka jima xaninirhia; máru terenharhi iórhata ka máru sapirhati ka mámaru járhati. Ka ima uánikua xanini erakunt'asptiksínha xanini tereria, uánikua xanini tereri erakunt'asptiksínha, uankochicha² jimpo, xánisi ísi erakunt'apti imaia témpeni uankochi ísia, témpeni uankochi ísia imani xanini terenharhia.

Ka imanha arhinia énkaha tarheripkia, piónichani: “Erakunt'askats'i ínia”, a. Ka imasí arhinia: “Jo”, a.

—“Sési jarhasti, iási níia je k'uanikuni”, a, “níia je k'uanikuni íni xanini tereri nóchka éskirini jíntini ixu ísku ók'utani jarhasínka”, a.

¹ Iurhitskiri, nanaka, marikua.

² Jintesti éska sutupu k'éri ma.

Xásínha ánychikuarhirichanha arhisptia imania tarherini: “¿Ka jucha nani péerant'aia?”, a.

Xásínha ima tarheri arhistia: “Jatsikua je inteni xanchakichani tatsuparhakuachani sési”, a, “ka síruruta je inteni xanini tereri”, a, “ka ni je k'uanikuni, jinisi je k'uanikuni póki inte ixurini ók'utani jarhasínti inte xanini terenharhi”, a.

Xási³ imacha arhistia: “Ka jucha, ¿Éki jucha jatsikuant'aaka tatsuparhakua ka sírurutania jucha nani páaraua?”, a.

Ka imanha arhinia: “Ni je jini”, a, “jini jarhasti kauaru ma”, a, “ka jinits'i k'uanikuaka intenía xanininia”, a, “jima kauaria xanharu parhikutini”, a, “ima kauaru jimpo xanharu ma parhikutini”, a, “ka chats'i úaka jima, jima kénhani”, a, “ka jimats'i móntaaka intenía xanini tererini”, a.

Xási imaksí arhistia: “Sési jarhasti”, a.

Nirastiksí imacha ánychikuarhiricha xanchakichani jinkuni, xánisi jatsiparhakuaspti imacha t'ámu ichani uankochichani

³ Jási.

póki no k'uetsapispka imaia xanini terenharhia, ménk'usí ísí páani jarhani imania xanchakichania arhich'ukupania.

Ka jimasí arhip'eranhania: “¿Cha nani, nanits'í nirasíni?”, a.
Ima arhani: “Juchachi⁴ jini nirasínka”, a.

—Cha ampesí xáni pák'i inte xanchakichani jimpo?”, a.

Ka ima arhini: “Jucha inteni páxaka xanini, erakunskata terenharhi”, a, “k'uanikuni”, a.

Ka imasí arhinia: “No sési jarhasti pára ísí k'uanikuni inteni xásí. ¿Imasí antisí ísí páni jakíia? ¿Antisí ísí juramukia pa cha ísí páni inteni k'uanikunia?”, a.

Ima arhini: “Nóchka, jucha no mítiski anti, jucha nomás juramuminhaskia”, a.

Ima arhini: “Sési jarhasti, páchkia je”, a.

Ka nirastiksínha pánia ka jinichkaksínha k'enasptia kauaria imani xanini tereria ka jimaksínha móntania ka uáptakusti nín't'ania ka imanha tarheri arhinia: “¿Páaraskits'í jini?”, a.

—“Jóo, páaraskachi”, a.

—“¡Aa!, Sési jarhasti”, a. “¿Ka íámintuts'í erakuskia, ano?”

—“Jóo, jucha íámu erakuskia”, a.

—“Ia”, a. “Ménteruksíni ji arhiakia p'arakats'í juuakia piuni”, a.

Nín't'astiksí imacha ánychikuarhiricha, ka imachka xanini jini pakarania terenharhia kauaria.

Pauantikia xarhink'ia, achati ma nitamani jimaia éнка ima xanini terenharhi k'uanikunhapkia. Achati ma jima nitamania; jima kénhinia para parhikunia ka éki ima kénhipkia t'uíninha uátsí ma jima jarhani uaxanhinia, uátsínha ma jarhani jima uaxanhini, sési jásí ma uátsínha jarhani jima uaxanhini.

Ka xásínha ima achati arhistia ima uátsíni: “¿T'u antisí ixu jak'i?”, a.

Xásínha ima uátsí arhisti: “Nóchka, ji ixu juánunhaskani k'uanikunhani”, a.

Ima achati arhini: “¿Nékini juáski ixu”?, a.

Ima arhinia: “Imarini juásti k'uanikuni ixu”, a, imani arhinia tarherini. “Imarini juásti k'uanikuni ixu”, a.

Ka ima arhini, “¿Ánti t'u jini anapuski?”, a.

Ka ima arhini: “Jíchkani jini anapuspka”, a, “jóperuni íásí nóteruni jini anapuskia”, a. “Íásí nóteruni jini anapuskia nóchkarini ima k'uanikuskia”, a.

⁴ Juchaksí.

Ka ima arhinia: “¿Ka iásiri nani anapuski anti?”, a.

Ka imanha uátsi arhinia: “Ji iási San Lorenzo anapuskia”, a, “iási jini anapuska jíia”, a. “Júrini páni”, a, “júrini pánt'ani jini”, a, “júrini pánt'ani”, a.

Xási ima ahati arhistia: “¿T'u sési jimposi uantak'i?”.

—“Jóchka, jíchkani sési jimposi uantak'a”, a
—“Sési jarhasti”, a, “júchkia jimak'ani, jíchkakini niuaka pánt'ani jini jameria”, a.

Ka ima arhinia uátsi: “T'úrini nomás inchaataaka jimaia ireta jimpo ka jimak'urini jurak'uakia”, a, “ka jíkini tátsikua maiamuaka t'únkina”, a.

—“¿Aa, sési jarhasti, jimak'ani!”, a.

Ka ima ahati jini nirasirampitia, uákasichani jirinchant'ania, imat'u tarherisptia ahatia, tarherispti imat'u. Ka ima orheta imani niásptia uátsini páarani jiniia ireta jimpo ka jimak'unha jurak'usptia uéramani, inchaakumant'ani.

Ka uátsinha arhisptia: “Jauati ixu jamerkia”, a, “ka jíkini maiamuaka tátsikia”, a.

Ima ahati arhini: “Sési jarhasti”, a, “nipa je jimak'ani ixoania póki ji uákasichani jirinanskua jatsiaskachkania póki ji tarheaka”, a.

—“¿Aa, sési jauati!”, a, “jíkini tátsikua maiamukia”, a.

Ahati uáptakusti nirania ka uákasichani exeant'asptia ka nipapani páant'ania pa ima tarheraania, ka niánt'asti chenempo ka t'ireni tsípkukuaria ka témpani arhinia: “Uinhatachirini ma ichuskutia pa ji nirania tarheni”, a.

Témpa arhistia: “¿T'u antisí iási ióntanti juánkuani uákasichania?”, a, “¿T'u no exeant'axapi?”, a.

Xási ima arhistia: “Jíchkani jini niraspká”, a, “jini niraspká ji uátsini ma petaramani”, a.

Ima arhini: “¿Jóperu náki uátsini?”, a.

Xási ima arhinia: “Exe”, a, “ékini ji nirani jápka jiniia jima kauaru jimpo parhinhini kénhispkia ji”, a, “ka jima exeni uátsi ma jima jarhani”, a, “uaxanhini”, a, “ka ji imani uátsini kurhamarhispká”, a, “arhini: ¿T'u antisí ixu jak'i?”, a. “Ka imarini arhisti jítini: ‘Nóchka, ji k'uanikunhaskani’, a. “Ji ixu juánunhaska k'uanikunhani”, a.

“Ka ji kurhamarhispká”, a, “¿Nékini k'uanikuski?”, a. “Ka imarini aiankusti”, a, “imarini k'uanikusti”, a. “Imani ahatinia arhisirampitichkia”, a.

Xási ima témpa arhistia: “¿Nani kauaru?”, a.

—“Jini nani, jini nanichka”, a. “Éskanha imanha uitsintikua k'uanikunhaska”, a.

Xásinha ima témpa arhistia: “¿O ima imaapia uitsintikua xanchakicha jimpo pánhasti k'uanikunhani?, ¿O imat'u jima pánhani janhapia k'uanikunhani márku?”, a.

Xási ima arhistia: “¿Ima pánhasi xanchakichani jinkuni?”, a.

—“Jóo, ima pánhasti xanchakichani jinkuni, uánikua k'uiripu erankusti”, a. “Imanha xaninini erakunhasti tereri”, a, “ka imanha xanini tereri pánhasti k'uanikunhani”, a.
—“¿O ima márku k'éri pánhapia k'uanikunhani imani jinkuni?”, a

Xási ima arhistia: “Ménk'u no ma xanini tereri jarhasti jima k'uaninhakata”, a. “Ima sési imak'usí jápti uátsi jima”, a, “uaxanhini”, a.

—“Xanini tereri sáno úkuarhint'apti imani uátsi”, a. “¿T'u nani páaraskinti imani uátsini?”, a.

Ka ima arhistia uámpa: “Imarini arhisti jíntini éskani ji jini páarapirinka”, a. “Éskanha ima San Lorenzo anapuspka”, a, “éskanha uénani ixu anapuspka”, a, “jóperunha iásinha San Lorenzo anapuuatia”, a.

Xásinha ima témpa arhistia: “Imachka imasti”, a, “ima imati iási xanini, ima úkuarhint'ati iási uátsi”, a. “¿Ka t'úri páski, páaraski jiniia?”, a.

Ima arhani: “Ji páaraska ka imarini arhistia: ‘Ixu jamerkurini páara ka jíkini tátsikua maiamuakia’”, a.

Ískusí pak'arasti eratsint'ania, “¿Anti?”, ima témpa arhinia: “¿Anti ísí uanta imaia? ¿Nanina jak'ia?”, a. “Sési jarhasti”, a, “mítiakachia tátsikua”, a, “níia tarhenia”, a

Jimak'ani uérasti nirani imaia tarhenia ka nótero nanichka uátsia, nótero nani xarharaspti ima uátsia ka ima achatia kánikua jákuarhint'ania ka uantania: “¿Antisí ima jíntini ísí uantonskuarhichia?, ¿Antisí ima ísí arhi, jíntini ísí arhiia?”, a.

Nirania kurhankuarhini jini ireta jimpoia ka jimasi kurhankuarhinia: “¿No ma jarhaski ixusí uátsi ma?, ¿No ma antaraski ixusí uátsi?”, a.

Ka no nema uantani exeni: “Nóo, no, no ma jurhasti ixusí uátsi”, a. “No ma jurhasti ixusí uátsia o tumpi ampe juáni jarhani ampe ixusía. Nóo, no nema”, a.

Ima arhini: “Jíchkani uátsini ma jurhaspka ixusí petaramuni”, a, “t'ámu jurhiakua”, a, “ka ji jimini jurak'uska”, a, “ka ima uátsi ísí uantasirampti éska ima ixu anapuspka”, a, “imanha San Lorenzo anapuspka”.

Sési jarhasti, nitamastia ima ampeia. Niárastinhaia p'ikunskia ka imat'unha ahati éнка tarhepkia ima uéxurhini jimpo, ima ahati uáni xanini p'ikusptinha jóperunha uáni xanini, kánikuanha uáni xanini p'ikuspti ima. Ka ixu anti éнка ima uátsi uantapkia éski San Lorenzo anapuspka ixu antinha uáni xanini jupinhani éнка no méni xarharapkia imani xási tsíuakua⁵ xaniniria, jimanha jukarani mámaru xási xaninia jeuekuarhininha jimaia; márunha charhapiti, márunha uarhotiri,⁶ márunha p'untsaki,⁷ márunha tsíp'ampiti. Jóperunha uáni xanini jupinania ima iretani jimpo ka ménk'unha iápuru, iápuru énkannya xáni tarhenhapkia ménk'unha ísi jupinapuni ka kánikuanha jákuarhinhanha: “¿Antisi i íási xási uéra xanini?, ¿Antisi i íási xási uéra?”, a. Ka imat'unha ahatia énkannya uátsini juápkia imat'unha xási p'ikunt'ani mámaru xási tsíuakua ka uánikuanha jupinanch'ani jóperunha uáni xanini p'ikusptinha ima. Ka imaia énkannya erakutkuarhipkia xaninia ménk'unha nótero ma sési uéraspti tarheta, ménk'unha nótero ma p'ikunt'ani, ménk'unha iámintu tsíp'inch'ani⁸ imani tarheta ka ménk'unha nótero máru xanini p'ikunt'asptinha ima.

Ima imanha jintesptia énkaksinha máru k'uiripucha arhimpka jimasia ékaksinha xukaani jápka áchikuarhirichani:

⁵ Arhinhasinti xaniniri tsikipu.

⁶ Arhinhasinti xanini charhapitiri tsíuakua.

⁷ Arhikuekasinti tsíuakua xanini kuirhukiri.

⁸ Tsíp'inch'ani.

“Inte no sési jarhasti pa cha ísi k'uanikuni inteni xanini tereri”, a. “Inte Tata Kuerap'iri ikiampisinti”, a.

Jima jaiaraspti imaia ima uantakuachia énkasi imacha ísi arhinhani janhapkia ka jimak'aninha únhan'tasptia miiukua p'ikunhant'ani, uantanhania: “Péeka inte kóntperata kéntikuska”, a, “péeka ima kóntperata euanhant'askia éнка ima xanini tereri ísi erakutkuarhipka ka xáni uánikua k'uanikuni jini páarani ima kauaruni jimpo”, a.

Jimpo ima xanini tereri uátsi úkuarhint'aspti ka mótsispti ka jininha niárasptia éнка ima uantapka éski ima San Lorenzo anapuspka.

Jimpo ixu jamerkusti i uantanskua.

I uantantskua imachasi uantant'axaampti ahati k'eraticha iónitki anapucha ka ji, Santiago Naranjo, imachani kurhach'oxkachkania ísi uantanhant'ania póki iónitki káni jup'iperanhaxaampka uantanhant'ani uantantskuacha jimponi ka jít'uni jima kurhach'ipixpkia, ¿anó?, imat'u ahatia ísi contestarint'ania íni jási uantantskuanhunha.

Súmpatsichari¹ uantanskua

Sr. Jorge Gómez Amado:

Ima ióntki anapu uantakuasti inteia jóperu ióntki anapia. Xáni ísisti inteia kómiska iásĩ arhinia, iásĩ uératini arhinia xáni ísisti ima éska témpini ekuatsĩ uéxurhinicha o témpini ekuatsĩ ka tanimu témpini, jimasĩ naniti imaia pa imani miiunt'ani éski ima juchari tata na uantant'ampkia. Ima ísĩ uantant'asĩramptia éski ima ióntki kánikua no uéranhasĩrampka chúrikua jameru jánhani ánehperata úkuarhinhani, éskimintu na síuapintimpkia ka jimak'ani táchank'u inchakuarhinhatania.

Ka ji arhisĩrampka arhinia imani juchari tátinia, arhinia: “¿Ima antisĩ, ima antisĩ xáni sáni chéta² jápia pa sáni chúrikua jameri jámania?, ¿Ima ampe úspia?”, arhinia.

Xásĩ ima arhani: “Ka nóchkani ima jimak'aniksĩ Súmpatsicha chérhinhasĩrampka”, arhania. Ima jimposĩ ménk'umintu no jarhaspti sésikua pa k'éri chúrikua jameru jámani pókiksĩ kúnkuarhikua ma jámasĩrampti k'uiripu tuá anapu, tuá

anapu, tuá anapucha ka imaksĩ ima k'uiripucha Súmpatsicha arhinhasĩrampti, xánk'u ísĩ míntakuarhisĩrampti ima mántani ka mántani, no nema mítiaspti námanki arhikuarhinhakaksĩ, pókiksinha ima xánhachani jámasĩrampka témpini iúmu ka témpini tsimani ka témpini tanimu ichani ka imachanha éнка sánk'u jámampka imaksinha xánk'u jámasĩrampti méninha témpini. Jóperuksĩ no méni tanimu k'uiripku o t'ámu k'uiripku; témpini o témpini tsimani o témpini iúmu ichani jamera. Ka xásĩ ima púruksĩ chúrikua mótsisĩrampti ima éski ima na iápuru k'uínhapumpkia ka imaksĩ ják'ani mótsisĩramptia Súmpatsichia.

Ka Súmpatsichaksinha jini uératini jurhasĩrampti ima Pakichu juáta antaratini uératininha, ka iásĩ jamerinha útesĩ míntakua ma ísĩ jarhasti. Ima arhasĩnti: “Ni je exeni ima Súmpatsichari míntakuanĩ”, arhani. Ka uánikua k'uiripu no mítisti ima antisĩ ima míntakua ma ísĩ jak'i jima ka útesĩ ísĩ jarhasti iásĩ i jameri ménk'umintu.

Xásinha ima Súmpatsicha xánk'u exenhasĩramptia ékiksĩ ima Pakichu juáta káp'impkia kúnkuarhikua ka chúrikua éski na k'uínhapumpkia ka Uauachu péxuksinha niárasĩrampti ka

¹ No nema mítiaspti ampenti chapi.

² Chétapu.

Uuachu péxu uératiniksinha jiniksinha niárasiramptinha Inchaparhakutini. Jóperu mántani chúri jimpo méni ka mántani chúri jimpo méni; ma chúrikua jima k'uínia ka ménteru pauantikua ménteru jimini, kómiski ják'ani ima ménk'uni jántikuarhu ménteru jarhontani ka ménteru máteru nani jimpo niárani jóperu xási no méni iauani nirani.

Exe jeia éski inte na jápkia: Inchaparhakutiniksí niárania ka tsimantania, ka ménteru jini uératiniksí ménteruksinha Antanherani niáraninha; Mií Píchu antaratini ka jimat'u míntakua jarhasti. Jimat'u ménteru jarhasti inte tuá anapu kepekurhita ampe, taianherari ampe, ka inchatsikuarhu xarhant'ani éki úntaka jarhakuni jimanha ima uétsint'asínti ménteruni xási ampe. Ka jima uéraniksinha Kónkua juáta péxu, Tsintsunkua juáta péxu. ¿Naninti Kónkua juáta péxu arhinhampi ima tuásia? Ka Kónkua juáta péxu uératininha Uanank'urhitirhu. Ísí éskiksí ima íni iretani nó't'u iauani jarharitini jámasirampka, ménk'u úntani íni uanotania Angahuania. Ka ménteru, ménteru jini uératini Sírikutirhu, uératini ménteruksinha Pakichu juáta niánt'ani, ka ménteru ísí, ka ménteru ménk'uni ísí, ka pauanti méntku ísí, ka ménteru ménk'uni ísí.

Xásinha ima jimak'ani jimposí no uéranhamptia xási chúrikua jameri jánhania Súmpatsícha chérhinhani. Ménteru uént'axaka arhini inteni, Súmpatsícha chérhinhaniksí ima no uéranhampti k'uiripucha sáni

chúrikua jánhani pókiksinha ima k'uiripucha no uékasirampka pa eratinhani ka ménk'uksinha iámintunha ampe ma kámani apotsikatininha; ménk'u no nema ísku jámani ka nóonha nema jukari k'éri ma kámani apotsikatini ka ni nema jukari sapichu ma o ni nema no ampe ma kámani; ménk'uksinha kuínkuarhikuachani³ ma jinkuni k'éрати erakuarhini ékiksí ima sírinkuarhini ísí ka ménk'unha no umpak'upani nínhani ménteru sírinkuarhipani kómiski chéti úkuarhinhani ampeia.

Ka xási ji arhisirampkia imania juchari tátinia, arhinia: “¿Énkaksí ima ampe t'iresirampia?” arhini. Jópechka cha imani xánk'u ísí mítiskia éski ima xánk'u ísíspkia. ¿Imaksí nani t'irempia? arhinia, “¿óksí ima néiu t'irempia?, ¿o ima t'irekua jimpo náksí jámapia?, ¿óóksí ima úsirampi no t'ireni ima Súmpatsícha? o ¿ima náspia t'irekua jimpo?” arhini.

Xási ima arhani juchari tata éskinha ima énuchanha arhinhamptia imanhaksí ima t'ireampka. Énuhaksinha arhinhasirampiti ima; xánhaniksinha k'érasptinha éski imanha 'kuruku',⁴ arhini. Xánhaniksinha k'éraspti, ka kánikuaksinha sési xási at'anskua jarhani. Ka imaksinha jimini niárasirampti imani t'irekua p'its'ikuarhininha Uanitarhunha.

Ka ji arhisirampkia imania juchari tátinia, arhinia: “¿Te cha antisí inteni tuá anapu ampe xáni iámintu ampe

³ Arhinhasínti sutupu sapirhaticha éнка tirhinkuarhinhak'a jónkuarhikuarhu.

⁴ Kúkuni, ampasi.

ménteruni ...?, ménteruni xási ma uantant'anicha.
¿Te cha?, ¿inte antisí ísí, inte antisí xási ma
uantanskua kámpki ch'áia?”, arhisírampka jíia.

Xási ima arhani: “No ima juchari tata k'éri jini jatsispti
echeri sapichu ma, Úrhiu arhikatanha”. Úrhiunha arhinasti
ima jini Kurupu juáta uanach'ukuniksínha. Ka imanha
xási juchari tata k'éri karichichani jini jatsiasíramptia. Ka
ménteru uént'ani imanha jucheti jimpo tata k'éripkia, o
sea jucheti tatari tatapkia. Imanha arhisíramptia: “Imarini
jucheti tata urhetsikatini pásíramptia, jucha karichi k'úitani
iauani jini Kurupu juáta uanach'ukuni”. Ka uánikua
k'uiripuchaksínha arhisírampti: “¿Te t'u antisí karichichani
xáni iauani jatsiak'iri?, ¿Te t'u no chérhiasínti imani
Súmpatsíchani?”, arhininha. Xásínha ima arhininha: “Ka
nóchkania juchat'uni xarhini k'úsínkania ka ima Súmpatsí
ima k'uípakuarhuksí jauartia o ióntakuarhu antamutania.
¿Ka jucha t'ini imachani jucha chérhiauia? póki jucha
anit'uni uíchuchani uánikua káasínka ka xási ima Súmpatsí
ménk'u no sáni arhinch'apitisti”, arhininha. “Imaksí inteni
énuchani t'ireasínti ka inteni kurukuchani”. Pókiksínha ima
kurukucha uénani ísku jánkuarhisírampti ixu juátarhu.
Ima juchari tata arhasínti: “Ji ménteru imani sántik'u ísí
erankuaaspka kuruku sapirhaticha uinumurhu inchatsinhani
ménk'u ísí nínhani. Ka juchachkani ménk'u jini niranja
imani karichichani chúxapaania jiniia Úrhiuia ka sési méni
jánhani éki ima t'ámu kurukuksí uanonharhikunhampka jini

Uanitarhu kurukucha, kuruku k'ératicha sapirhaticha jinkuni
ka xánhaniksí káuuani ima témpini iúmu ka témpini iúmu
tanimu ichaniksí kuruku sapirhatichani orhetsíkaarini⁵.
Ka énuchant'uni mítiaspkia xási mántank'u ísía”.

Pókinha ima arhisírampti: “¿Ima xási na
járhanhaski énucha?”, arhini.

Xásínha ima arhininha: “Eroki, kachi ménk'u ixu nitamani
jarhasínka; jíkini arhiaka éski ima karhakua jámasínti”.

Xásínha mátkunha urhikua k'éri máru exeninha t'uíninha
ima, énu ma jini takurhukuni. Arhani: “Sési xási at'anskua
jaxiti ka kuirukini” arhani. Xunhapiti ka urapiti ka
charhapitinha ka sésinha xánk'u k'éninha éskinha kurukunha.

Exetki ima xáni ménteru nipka urhetia, imani
manakuarhirichani ixu íási anapu k'uiripu nóteruksí mítiastia.

Ka púru inteninha jánhasírampti intenía Uanitarhia
pókinha ima jak'anisí Uanitarhuksí jak'ani kánikua
k'éрати p'uk'uricha jánhaptichkia no ísía éski inte íási
inteterku kup'erititik'u eranharhitakuarhik'ia.

Ka imaksínha xási ménk'u ísí, ísí, nirasíramptia imaia
Súmpatsíchia uanotani, uanotani, uanotani ini iretaninha.

⁵ Arhinhasíntit'u orheparinia o orhepia.

Sési jarhasti, ka ima xási Súmpatsichaksinha imani t'iresĩramptia xási énuhaninhia ka kurukuchania pókinha ima xási imari xarhatakata jini xarhant'asĩramptia xásiã Pakichu juátanha. Imanha Pakichu juáta ísí jarhastinha míntakua k'éri mánha.

Ima arhasĩti: “Ima xánisĩ iótasti”, arhani, “ka ima ísí jarhasti ísí, ísí”. Ka imaksinha jima eranhaskasĩrampti imaia, Súmpatsichaksinha jima eranhaskasĩrampti irekani ampe jimposĩhaksĩ imacha tsirintakua ma tarhatani jápti o tsĩtsikata mánha ka íásĩ jamerunha ísí jarhastinha.

Imaksĩ arhasĩti: “Ima no uáni k'uiripuksĩ mítini jóperu ima no mítinhasti ima ne ísí jatsipi” arhani. Ísku exenhasti ima ísí jarhania”.

Ka imanha xási juchari tata, imarini ísí aiankusptia xási jucheti jinkunikuarhita arhani: “Nánha ima tata ísímpi uantant'ampani éskinha ima, éskiksĩ ima Súmpatsichasĩ jima niánt'ampka”, arhania, “ka énuhani t'ireani”. Jimpo ima ménk'u no, no, imaksĩ Súmpatsicha no mítispti kurhinta ampe o echuskuta ampeia sáno jimposĩksĩ imank'u arhinhamptia imank'u kurukuchania ka imania ánk'uachania énuhanha arhinhasĩrampti.

Ka xánk'u ísĩsĩ mítiska jiia inteni tuá anapu, tuá anapumintia ka xási jimini k'amakuarhisĩntia. Jóperu nema úpirini nántik'u jatini nirani ima míntakuani exeni.

Ka xánk'unia, xásiã.

Súmpatsichait'i inteia. Inteni cha ta uantantsaxaamptia, cha ta ísí arhinhexaampti Seuastián Gómesixptia; segúnto apellido no mítixpkia jiia jópu póki ima íónitkixkia jópu ima, jópu ima inteni cha ta uantantsaxaamptia tuá anapu uantantskua máia.

Xupakata¹

Ji David Diego Mateo aiankuxakaksini méni jimpo kéri janixapti chúrikua ka ji k'uúnia ka úntani tsánharhini uánikua jurhiatachani jini yótakuarhu auantarhu. Ka jurhaninha k'eri ma janikua tarhiata jinkoni ka charharani ka jurhiatachani yáni kuanikuani ka tsímanha jini tánkuarhirani ka Kot'ekxurakua ma jayaratani. Ji jimposi sáni ísi karaka ini ampe.

Ióntki ixu parhakupini irekasptiksi temunkurhiri Tata Jurhiata ka Nana Kutsi. Sésiksi páp'erasirampti, ménk'u tsimarhani jámasiramptiksi iápuru ka nomenksi ikiasperani, sésiksi arhip'erasirampti ka tsípinksí jópe tsípinksí. Ka uánikua uéxurhikuacha nitamania ka Tata Jurhiata arhini témpani Nana Kutsini:

—“Juchiti témpa, no japirini pa juchachi piákuarhini ma uáp'ania”.

Jimak'ani témpa arhini:

—“Jo, sési japirinti páksi uáp'a ma ixu kámani jarhani tsankuanurhatani ka pireni ampe. Joo, jauechkani piáni ma uáp'ani”.

Ka sóntku janosti ma uáp'a ka arhirastiksi Charhapiti Jurhiatita. No ióntasti k'uiripini jarhani ka úntani xanharani ka uantani ka iámintu ampe uékasirampti jarhoatani áchikuarhini Nana Kutsini, jóperu sapistichkia útesí. Jimani ménteru exesiramptiksi jurhiata sapini éнка ima jantiok'u ch'ananka ka jantiok'u uantonskuarhini ka jimani tátempacha arhip'erania

—“Péekani sési japinka ékichi piápirinka máteru uáp'ani pa inte sapi no xáni jantiok'u jámani jarhani ch'anani”.

Jóperu Nana Kutsi uantani:

—“Péekani sánteru sési japirinka pa juchachi piáni ma nanaka sapi ma”.

Tata Jurhiata arhini:

—“Joo, sési jámaatiksi tsimarhani nanaka ka tataka, sési xarharatiksi jimini teronukua ch'anani, éka k'ériuakia nanakakini jarhoatati ampe ma úni éska

¹ Kot'ekxurhakua, k'uetesikurhata, k'uetesikurhakua, k'uetesikuta, kanakua janikua.

náaka ichuskuni ampe ka úmant'ani i ámintu ampe ka inte jurhiata sapini ji pát'aka jíntini jinkuni, interini jini pámpiati ka jarhoatani ánychikuarhini. ¡Sési jauati jaue! Sóntku piáni imani nanaka sapini.”

Ka no ióntani janosti máteru sapi énka na k'uanirapkia, imanha sapi jintespti máteru ts'iuenchini. Imanksinha arhirastia Jurhiata Sapi Xunhapiti.

Ka uantanksi:

—“Nóts'ini axachisti nanakani ma jóperu kurhak'uarhiakachi máteru, ju jurarkuni sáni pa inte k'uiripini ka tátsikuachi pitarkuarhiaka ménteru nanaka sapi ma, nóchi kuatant'aka kurhak'uarhini, nóchkats'ini axachiaia káni uék'inia.”

Isi nipapatiksi máteru ka máteru piáni uáp'echani ka antaakutastiksi iúmu tsimani jóperu intechak'u ts'iuenchacha ka no méni janoni ma nanaka sapi. Káasptiksi iúmu tsimani uáp'echani jurhiata sapirhatichani ka arhinhasptiksi: Charhapiti, Xunhapiti, Tsíp'ampiti, Chup'irtsi, Tsiranki, Charhaptsi, Chupikua.

Úntasiramptiksia sáni t'íntskani ixu parhakupini ka pauani ka pauani tátempa axasirampti iápuru páksi nirani t'íntskani iúmu tsimani arhokusiramptiksi ini parhakupinini jimposi mámaru jantisptia méni charhapintini ka méni xunhapintini ka tsíp'ampintini ka ampantini iápuru éska na

jarhapka jurhiata sapirhaticha xantisirampti jurhiakuacha mámaru jási erantisirampti méni charhapintini nani ka xunhapintini sési járhati jurhiakuacha. Jiniksinha irekaspti k'umta ma jimpo, kánikua tsípisirampti tátempacha ísi xáni sési járhati uáp'echani kánkuarhiaparini.

Jóperu méni jurhiakua nirastiksi ánychikuarhini Tata Jurhiata ka Nana Kutsi, jiniksi niáristi iauani, iauani, ka ánychikuarhixaptiksi sési ka jurhiata sapirhaticha táchan ísi jámani jarhani t'íntskani ini parhakupinini jimpo. Ka ísku ma miákua jimpo úntani ópantini ka janikuacha tákuanharhikuani jurhiata sapirhatichani ka sóntku k'éri ma charanchini iótakuarhu ka ménk'u jurhiata sapirhatichani jini iauani k'uanitamani ísirpiri ma ka sapirhaticha periakurhani ka uenhani ka uantap'ani amampani ka tatempani ka no nema kurhakuani ka ménk'u kapintint'ani² ka xanuani ka janini tarhiata jinkunini ka ménk'u iorhekuacha ísi no sési kúskani iápuru ka jurhiata sapirhatichani páni antsikupani jini juátarhu jantukutini kauaru k'éri ma jimpo uek'anhant'ani ka túch'akurani ka jurhiata k'éri uantani ampesi úkuarhini jakia, ka ménk'u uékani t'íntskant'ani pa jarhontatani turhinturhintikuani jóperu no úni, nóchkani janikua tákuanharhikuasinti, ka junkuastiksi janonkuani irekuarhu ka no ma uáp'a jarhani ka Nana Kutsi k'éрати uantap'ani iápuru ka no nema kurhakuarhini ka ménk'u janini ka sánteru ka sánteru uinhani janini xanuani k'éрати ka charanchini no sési ka jurhiata sapirhaticha no nani jámani

² Pik'apintint'ani, turhinturhintint'ani.

ka tátempacha ménk'u inchant'ani ka uérani kut'arhu ka sóntku tarhiani ka kuáskuni kut'ani éнка irekapka jurhiata sapirhaticha ka k'éri ma iorhekua nitamani ka ménk'u kut'ani páni uirhip'apani. Péekanha ima Tata Janikua uékapka euakuarhiani uáp'echani tátempachani. Ima chúrikua jimpo Nana Kutsi uerasti jóperu uerani ka nirani jiniani ka ixoani iápuru uantakuant'ani uáp'echani jóperu no nani kurhakuarhinksí, ka Nana Kutsi ménk'u ichaakurhani iápuru ka jimani karhamani juáta k'éri ma jimpo, juáta pa jini jatini jirinhant'ani uáp'echani jóperu jurhasti k'éri ma tarheata ka ménk'u jini iauani iótakuarhu páarani Nana Kutsini ka jini jámaxati, márhakua éskuani k'arhinharhistia xáni uerarini jimposi nóteru úsinti uinhanharhinia márhakua éskuani jimpotek'u imat'unha uinhani t'íntskasirampti éska jurhiata k'éri jóperu xáni uerarini mátik'u imari éskua xutipakurhisti³ ka iáni k'arhini jimposinha nóteru ústia t'íntskani uinhanikua pánha erauani uáp'echani.

Jimak'ani Tata Jurhiata k'éri arhisti ma k'uiiusini:

—“Júriini sáni páni jini iótakuarhu pa ji eratsiani juchiti uáp'echani ka juchiti uarhitini Nana Kutsini”.

Ka éka jini iauani iótakuarhu niárapka, k'uiiusi arhisti:

—“Ixu pak'ara iauani iótakuarhustia nóteruri uekorhint'akia, jíkini juuaka p'ínt'ani tátsikua.”

Jini jarhatiksí inchatitini juátarhu jantukutini jurhiata sapirhaticha ménichan ísí janikua p'iskuasinti ka eraatarani tátempani ka arhini:

—“Ixu jarhasti uáp'echa júni p'iuant'ani”.

Jóperu ima k'uiiusi no niraxati kékunt'ani Tata Jurhiatani, ménichan ísí ékari uékaka erauani ts'imani jurhiata sapirhatichani, jimani xarharasintiksí éka tsántini jauaka ka janini jarhani éнка arhinhak'a Xupakata. Tátsikua ts'ima jurhiata sapirhaticha máteru jási arhinhastia éska náaka lunisi, mártisi, miérculisi, juévisi, viérnisi, sábadu ka dominkunha. Iúmu tsimani jurhiakuacha jóperu ts'imi jurhiakuacha t'ini arhinhasptia éska náksini aiankukia.

Ékari tu exeaka nani charhapintini nóchka jurhiata charhapiti jima t'íntskaxapia éka ima isirpiri k'uanikupkia ka ísí ménk'unisi pak'arastia máteru ísí nani xunhapintini ka tsipampintini xantistia éska nákimanki jurhiata jámani japkia t'íntskani éka antatserapkia ima isirpiri ka k'uaninturhiania.

³ Arhikuekasini chunupakurhini.

Tukuru sikuamicha¹

Jurak'uksini aiankuni ma uantanskua ma. Ka jarhasptinha ma jimani ma ékaksinha tukurucha kánikua arhipka k'umanchikuarhu máru ka méninha jima anhatapurhu jantukutini ísi ka imachkanha jatsikuarhiri k'umanchikua, jauarasiramptia ka uantani arhani: “Nóo, ¿antisi i tukurucha ixu ísi mintsitkia²?”, a, “¿Ampe úski i iásikuria?, ¿Antiksisi i ísi jurhak'i ixuia mántani chúria?”, a, “ka ixuksi ísi mintsitani jarhania?”, a.

Ka imachkaksinha ménk'u sési ekuachatant'ani jarhani jima mintsitanhani, máteru sáni sapichania ka máteru sáni tepamarhininha. Sésiksinha tsimoru nitsiperania jarhania. Ka k'umanchikua jatsikuarhiri arhania: “Sési jarhasti, ¿nánina jarhaski iia?”, a, “¿Antiksi i karaju tukurucha ixu ísi jurhak'ia ísi mintsitania?”, a.

Ka ima jámania chútaania ka imachkaksinha sipakuarhisiramptia, ménteruksinha sánk'u orhepatini jimpo mintsitani jarhania ka imanha ménteru inchant'aninhia ka ménteruksinha niánt'ani ménk'uni

¹ Sikuapiricha.

² Uerak'ia.

jima ka ima kuatant'anía: “¿Karáju!, jurak'usi arhinia, ¿karáju!, na uék'iksi, a ver na jatini kuatant'aaia”, a.

Ka íoni sániksinha niáspti ísia ka xásinha ima úntania témpa p'amenchani, témpanha úntania p'amenchania. Úntaninha uámpaninha arhini: “Ji káni no sési p'ikuarherasinka”, a, “¿Ampenti úia ji?”, a. “No sési p'ikuarherasinka ji”, a.

Ka ima arhini: “¿Nári p'ikuarherasini, anti?”, a.

— “Ísku ikichikuaní”, a. “No nani máru úkuani p'ikuarherasinka ji”, a, “ísi p'ikuarherasinka ji nénka ji chéeni³ kuat'arani”, a, “nénka ji chéeni iauani xanhara”, a. “Ka nóteruni k'arhimasinka”, a, “nóteruni anhench'asinka ampeia”, a, “ka nóteruni k'uínch'asinka”, a. “Iámintu ampe korhoni jarhasinka ji éski inte tukuruchasí na mintsitani jarhak'ia”, a, “ka ísku chup'irini⁴ járhati exeani jarhasinka ji”, a, “ka nó't'uchkani k'uísinkia”, a.

— “¿Aa, ke kaniju!” a, “¿Nani náua jimak'anía?”, a. “¿Óksi i jimpo jurhak'ia tukuruchia?, ¿O t'u sáni

³ Kánikua.

⁴ Chpiri.

sikuanke ampe?”, a, “¿Óksi i sikuanmichaia o ampechkasi íia nénkasí xáni ísí mintsitani jarhak'ia?”, a.

“Nipatkini ji kurhankuarhini”, a. “Imasi jati máru nénkasí mítika inteni ampe”, a.

Xási ima níasti kurhankuarhinia ka imachani kurhamarhiania uarhiti k'érhatichania nénkasí kási mítitini jarhak'a inteni xási ampechkia. Imani uénasptia kurhankuarhinia p'amenchakuari ampeia: “Juchari uarhiti ísí p'ikuarherasinti”, a.

Ka xási ima arhinia: “¿Ná jatini uénaskia?”, a.

—“Imachka sáni ísí p'ikuarherastia, xáni ísístia témpini iúmu jurhia ísístia éki ima ísí uantant'akia”, a. “Témpini iúmu jurhia ísístia éki ima uénakia ísí p'ikuarherania ka nóteru uékasinti t'ireni”, a, “ka nóteru ampe ma uékasinti níatania”, a. “Ísirini aiankustia éska kánikua k'uetsapisíntia, éska kánikua kuatarasíntia, éska ísí p'ikuarherasíntia énta ima chéeni iauani xanharia”, a, “ka nóteru ampe ma anhench'asinti”, a.

Xási imachka uarhiti k'ératichasí ima íónisí mítisíntia inteni xási ampeia. Mátik'u kurhamarhistia: “¿O níarasíni chini ampe ma?, ¿Manakuarhiri ampe no ma níarasíni?”, a, “¿No níarasíni jimasí ampe ma?”, a, ¿Ni misitucha ampe uarhip'eranhani, o tukuru ampe mintsitani ampe?”, a, “¿No ma níarasíni?”, a.

Xási ima arhistia: “Níarasíntisí”, a.

Ima: “¿Ampe níarasíni?”, a.

—“Tsimanarakua tukuruchasí níarasínti”, a. “Ménk'u ísísí chúrikuachani jima mintsitani jarhasínti”, a.

Xási ima arhistia: “¿Aa!”, a, “ka imachka jimpo ísí uénatia p'amenchani”, a, “ima sikuanhasínti”, a, “ima tukuruchasí sikuanmichasti”, a, “imaksí jimposí níarastia pa imani p'amenchakua úkuni”, a.

—“¿Na jatini uénaskiksí ima ísí níania?”, a.

Ka ima arhistia: “Jo sániksí níastia”, a, “xáni ísístia, tsimani kutsí ísístia ékaksí ima níakia”, a, “ka jíchkani jauarasíntia ka chéaraani”, a, “ka ménteruksí jima sáni orhepatini mintsitani jarhasínti”, a, “ka ékani ji inchant'akia ménteruksí níant'asínti jima”, a. “Juchini anhatapu ma jarhasínti”, a, “ka imaksí jima níarasínti ka sésiksí ménk'u sési ekuachatant'ani jarhasínti mintsitani”, a, “sési tsimoru mintsiperanhant'ani”, a, “ka jucha kuatant'asíntia ka ít'ek'u jurak'uania”, a, “ka juchari uarhiti íámintu ampe korhoani jarhasínti”, a, “póki ima nóteru k'uínch'asíntia”, a, “xántek'u ísí jarhasíntia”, a, “ka imani ampe korhoni jarhania éskaksí ima na arhani jarhak'a jimaia”, a.

Xási ima uarhiti arhistia: “Exe”, a, “pákari mítiaka imani tukuruchani jíkini níasíntia aiankuni”, a. “Jít'uni aiankunhaska”, a, “nót'u pókini jít'uni xáni jánhaskapirinka

inteni xásí ampeia”, a. “Jít'uni ísí aiankunhaska éska ima úsíńka tukuruchani uekopaant'ani”, a.

Ka ima arhinia: “¿Pe naninaia?”, a.

—“Exe”, a, “ékiksí ima mintsitani jauakia, t'úri uéraakia chúrikua”, a, “jóperu t'u xásku uéra no ampe ma jukarini”, a, “iámintu ampe p'int'a, ka nóchkari ampe ma xukuparhaakia”, a. “Ka imant'u jukaaka t'u uantsípu⁵ nénka porhechi jatach'utanhak'a”, a. “T'úri imani jukats'itini uéraaka kómiski káts'íkua eratani”, a, “ka ima jimpori chútauaka tukuruchani”, a. “Imani úaka t'u uátataakari t'u máteru uantsípu jinkuni”, a, “ka imani ma ichakua jukats'itini”, a, “ka ísirini arhiaaka imachani”, a, “chútauania”, a, “ima jimpo chútauaka, arhiaakari: “¿Jajaa!, ¿Ampets'isi ixu ísí arhani jaki? ¿Ixu xanhari jeia jinisí!, a”.

“Ka exeakari éńkachkaksí ima mátik'u niuatiksí ima, éki ima síkuamika imaksí mátik'u jima káraati”, a, “jóperu nóteruksí úati kárania”, a, “jimatek'usí antatsint'aatia”, a, “ka nanimankaksí ima antatsiraakia niuakari kókani ísí exeani a ver ima ampeski”, a.

Xásí ima mátik'unha ísí ústia: ménteruksínha tukurucha níarastia ka imanha témpani arhinia:

⁵ Arhikuekasínti uirhipiti marhoasínti pa porhechichani iách'ukuani, únhasíntiksí k'ániri. Ka arhinhasínti uansípu, uantsíri, uirhipiti, kanakua o uirhimiti.

“Ji ísí aiankunhaska éskini ji ísí úaka, ísí jámaakia”, a. “Jurak'utkini ji p'int'ani íni ampe”, a.

Ka imanha iámintu p'int'astia sési iámintu ampe ka xáskunha uérania ka imaninha uantsípu ampe jukats'int'ania ka ma ichakuanha ják'irhu kámani jarhania páranha imani ima jimpo chéraania. Ka imaksínha mátik'u exesti imania éki ima ísku, ísí mintsitakia. Mátik'uksínha níásti imaia kárania ka nóteruchkaksínha únha, jiniani inchakurini ísía ménk'u no sési kúskaranhania uekorhinant'ania ka imanha jimak'ani níania uirinia ka éki ima níarakia t'uínichkaksínha ima uarhitichania, t'uíniksínha uarhitichania.

Ka mátik'unha arhini imaia: “¿Aántale! Cháskats'i nénkats'i ísí jámpka jimak'ani, ¿ano?”, a. “Cháts'isi ixu tukuru úkuarhint'atini jápka”, a.

Ka jimanha p'irasti imania, t'uíninha arhistaminhasptichka imaia, t'uínha kánkuarhixapti ampe ma pa atarania máteru chuk'ari máia ka ménk'unha imachaninha jima ménk'u chuk'ari jimponha ménk'unha uáua auania atania ka imaksínha mátik'u arhinhanha, uarhitinha mátik'u mintsitania: “¿Ásteruni ataaia!, ¿Ásteruni ataaia!, jíska”, a. Ka máterunha arhanha: “¿Jíska!”, a.

Ka imachkanha jimak'ani mítinia; imaksínha imachari komarimpachasptiksínha. Ima mátik'unha arhanha: “Jít'uni ísí, ásteruni ataaia”, a. Ka ima arhini: “¿Ka cha ampe

úsirampkinti ixu ísí?”, a. “Chats’i ísí kámasínka juchiti uarhitinia, chásti uékasínka uántikuni jimak’ania, ¿ano?”, a.

Xásí ima: “Exe”, a, “tekaachint’ats’ini, ásteruts’ini ataia”, a. “Jucha árchperata⁶ úxampka”, a, “jucha antaxampka”, a. “Jucha jini árchperanhaska”, a. “Imats’ini ísí arhistichkia”, a. “Jóperu, jóperu ásteruts’ini at’aia, ásits’ini jáma je uántikuni”, a. Inte jucha ampakerant’aaka inteni chiti uarhitini”, a, “nóteru p’amenchaatia”, a, “jóperu tekaachint’ats’ini. Ásits’ini uántiku je”, a.

Xásí ima arhiastia: “Sési jarhasti”, a, “tekaachint’asínkaksíni jimak’ani”, a, “jóperu ampakerant’a je juchiti uarhitini póki inte no sési p’ikuarheraxatichkia”, a. “No mítispka ji éski cha ísí kámaxapkia”, a.

Ka arhininhia: “Pe ásits’ini uantachint’a je éska jucha ísí jámasínka”, a, “ka jucha ampakerant’aaka”, a.

Ka ísísptichkia: ima jurak’uasptia achatia jóperu inte aiatsperakua jinkunia páraksí ima témpani ampakerakunt’ania. Ka imaksísi mítitini jáptia ampe jimposíksi ísí kámani jápkia ka na xásí p’amenchakuaspkia.

Ampakerant’asptíksínha témpani ka nóterunha nirani témpa p’amenchani. Tátsikuanha sési p’ikuarherasptia ka k’arhimani ampeia ka sésinha t’ireni ampeia jóperunha

⁶ Arhikuekasínti nirani nani p’irani o páni ampe ma.

ima ísí xásí jimponha uekopaant’aspti imani tukuruni ékinha ima ísí arhinhapka: “Ísíi niuaka: xáxkori uéroka ka imant’u juk’antsini niásínha uantsípu”, a, “ka imasí imampuni uekorhint’oti ka nótausí uáti kárani”, a. ¡Aa! ka ji uantaxapkia éska San Lorenzo anapucha nóchkani ji Santiago Naranjo jima anapuski. Ka íasí aiankuakaksíni máteru xásí uantakua: “Ísíri niuaka: xáskuri uéraaka ka imant’u jukantsíni niásínka uantsípu”, a, “ka imasí ima jimpo uekorhint’aati ka nóterusí uáti kárani”, a.

Ka ísíspti; uekorhint’asptíksínha ka jimaksí p’iaranhasptia.

Jimpo xáxisti uantanskua inte tukuru síkuamichari. Ixu jamerkustia.

⁷ Ima arhikuekasínti porhechiri yách’ukua.

K'uiiusi¹ ka jiuatsi² uarhip'erakua uantanskua

Jásinha ima mátiunha imanha kuaionha ma káni uiraxaamptinha, ménk'unha úntani uiraninha, ka imat'unha jini mintsitaxaamptinha k'uiusinha karhakua jat'ininha. ¿Chin! Jíchkani uantaxapkia éski Angahuani anapucha, nóchkani, ji jini anapuski, ji jinteska Máximino Bravo. Jóperuchkanha iási nirasinkaksini aiankuni arhini uantanskuanu p'urhepecha máрку uantakua jimpo ísi mintsikaparini éski iámintucha úakachi kurhankutsperani:

Xásinha ima máterunha jiuatsinha ma káni uerasiramptinha, ménk'unha úntani ueraninha, ka imat'unha jini mintsitasiramptinha³ k'uiusinha karhakua jatinha.

Ka imanha jiuatsi jimposinha uerapinha imanha xáni kurhunhisirampti k'uiusini pókinha imat'u jima jantukutini xerekua jatsikuspanha, jimanha kuéuarhu jima jatsisptinha

ka imanha k'uiusí jini káp'isiramptinha ísinha, jini káp'isiramptinha. Ka ékinha imanha jiuatsi sapichu uérapirinha, jiuatsi sapichu tsípiti uérapirinha ka imanha jini uérasiramptinha, ima k'uiusí káp'isiramptinha ka jupipchakuni ka jini karhataninha sóntku.

¿Nási kámapirini jiuatsiia pa ima arhipirinka “¿ásteru páia!”? arhininha. Jininha antaratini arhaxapinha ¿Ka nási jámapirinia? Imanha jimposi xáni ueramptinha, xáninha kurhunhininha.

Xásinha ima jini jatini arhisiramptinha “¿Nási jámapirinia?” arhinia iásinha k'uiusinha. “Póki ji ixu karhakua jarhaska,” arhininha, “¿ka t'úri nási karharauia?”, arhininha, “póki t'úmintusi uchepuka⁴”, arhininha, “nóminturi jukaska t'u karharatarakua páriini t'u jíntini p'íkunt'ani”, arhininha.

Ékinha ima mátik'unha tarhiapka k'éri, k'éri ma. Ka imanha axantsikua ma, iási axantsiti mánha, jimank'u

¹ Uakusi, tsápi.

² Ts'ame, kuaio.

³ K'uimusiramptinha.

⁴ Ap'ókika.

chuk'ari k'éri ma éнки jimanha jápkanhia sapirhaticha, jini pukuri p'iuapka imanha k'uiiusinlia, imanha jini iási sapirhatichani karhatakuasiramptinha. Ékinha ima mátik'unha tarhiaka k'éri mánha. Imanha mátik'unha jimak'u k'éri ma tarhiastinha ka ima sapirhaticha iámintu uek'orhinhaninhia k'uiiusi sapirhatichanhia ka imanha ménk'u jiuatsi mántank'u jatachapaaninha.

Imanha jimak'aninha arhinia: “¡Épa, ási, xánk'u auauia!”, arhini.

Ka ima arhini: “¿Na p'ikuarherakuarhiski? Ékiri t'u káp'iaa, jíkini t'únkintukini mák'u jatachaka”, arhininhia, “pókiri t'u jimak'ani auasinka, ach'echiasinka⁵ jíntini éki ji no jarhak'a”, arhininha, “éki ji ísi jap'irinka jíkini t'únkini mák'u jatachampirinka”, arhininha. “Ka xánk'u auakia”, arhini.

Pókinha ima ménk'u ¡kuási, kuási, kuási, kuási!, át'aasirampanha ka imanha ménk'u mántank'u jatachapaasiramptinha auaaninha.

Ima arhininha: “Nóo, sésku ménk'uni jarhaskachia; t'út'uri juchetichani iámintu auasikia, ka jít'uni chétichani iámintu auasikia, ka ísi jarhastia. T'út'u ménteru jánkuarhint'aia páchi ménteru nóteru ixuk'u márku jauakia. Jít'uni iási uératini sáni jarharitini jatsikukuarhiakia pókichí káni atsípérasinka”, arhininha.

⁵ Arhikuekasinti auant'asinti énka juchiti ampeka.

Ka ima arhininha: “T'u nani uék'i jatsikuni”, arhininhia k'uiiusinlia. “Jíkini ménk'umintu exent'ani ísi, exent'aka.

Nánk'i ji imani exent'akani kúmuni⁶, imanha xánk'u k'éri ma antaratakutini jarhak'a ép'u, nóperu ji t'únkini no exent'ani, t'u éнки k'éka”, arhininha, “t'u nóchka no ampe exeaka éki ji nitamaka”, arhininha, “¿nóri erankuasini ji éski na páuak'i imachani antsipanhaani?”, arhininhia. “Kómiska t'u ixu uératini, t'úchkari ixu uératini uiriakia”, arhininhia, “pa t'u ima juáta jimpo niáka” arhininhia. “Ji exeska nani éнки t'u niáraka, ji eranhaskaska” arhininhia, “ka jíkini chúxapaka”, arhininhia, “éki t'u úntakia ménteru jatsikuni ka ji t'uíni ménteru jimak'u jauakia pa ji xerekua jatsikunia”, arhininhia, “ka ji exeska ampakiti ma pa ji xerekua jatsikuni pa ima ménk'u nóteru uek'orhinhakia sapirhaticha”, arhininha. Ka exeakari t'úchkia ékikini ménteru xánk'u ísi ach'euaka t'únkini éski t'u juchetichani na mak'uaka”, arhininha.

—“¡Ka pékichi ménk'uni jakaia, ta!”, arhininha iási jiuatsinlia, “nóchka t'út'u iámintu ach'echiaskani”, arhininha.

—“¡Nóchka ménk'uni jarhaska!”, arhininha, “nóchka t'u jukari auasakari juchetichani”.

Pókinha ima imarichanha imanha k'uiiusichanha jukari uáninhasinti imaricha, t'ámunhasptinha. Ka imanha jiuatsicha tanimuk'unha.

⁶ Kúmuni.

—“Nóchi ménk'uni jarhaska pókirini t'u jukari ach'echiaska”, arhininha, “pe t'únkini ménk'uni jarhaskachi ka t'u ménk'umintu jimašĩ jauaka éki t'u ichaakuaka ka jíkini niáraka ka jupiptsikuni inteni. Jíchkakini ma miákua jimpo éskua pitap'anharhikuaka”, arhininha, “¿ka náchkarini ísĩ kámauia?”, arhini, “póki ji ménk'umintu jímintukini, jinimintukini pítanharhikuaka ¿ka xásĩ t'u ampe jimponi exeuia?”, arhininhia.

Imanha arhininha: “Jóo, sési jarhasti, ják'anichkia!, ji ják'ani, ják'ani siémpi no niuaka ji imani juáta jimpo pókichka t'úrini erankuaaka.

“Ka cha nanina uék'i nirani jíkini ménk'u exenišĩ, exent'aaka”, arhininhia. Póki imak'anit'u ísiskia ¿ja? Éski kúmu ánk'urhu echerirhu uétsisinkia ¿ano?

Póki jucha jini méni ísĩ ts'ék'uspka, jucha jini Angahuan, méni jimpo úkuarhisti jini éнки arhinhak'a Uauachu, ékiri niuaka méni niárakari jima éнки inte ampe nitamakuarhipka éski inte uantanskua na arhik'a.

Éskichka ima jini uáni takicha⁷ na jámani jarhak'ia ¿ano? Karichi erankucha ch'ananhania ka ima jini K'umpuntikata antaratini jápka imaia k'uiiusia. Imanchkanha no nema exesĩrampti éski ima kúmu jima uétsitini jápkia imari jimpo

⁷ Sapicha, tatakacha, tataka sapichucha.

sánk'u jarharitinia kómiski ixu ka jinisi. Jucha ch'anaxapkia éki ima júpkia ísia ka ménk'uchka nitamani ka ménk'umintu éki jucha no exepkia p'íp'askuni ka ménk'u nipapania.

Exe, ka ima xásĩ imanisi ima eranhaskani, imanisi ima arhimptia: “jíkini iápuru exent'aka nani uék'ini nirani” arhinia. Pókichka ima uinhanharhisinkia. Imacha xáni uinhanharhisintinha, k'uiiusinha jukari tsimani kilometronha uinhanharhisintinha imanha. Jónha pánha ima úni exeainha. Imanha exeni k'o, exeatinha. Nani uék'ini jarhani na uék'i xáni jirikuarhirini imanha úati exent'aninha.

T'arhenku¹ pare ak'uriri² uantanskua

Jarhasptinha tumpi ma nénkanha ménk'u karichi erankuni jámampka ka no kánikua jámanichkia uanarurhania tumpichani jinkunia ka ménk'u juátarhu ísĩ jámani ka tumpisptinhaia ka éki ima nirani jápkia inchakunt'ani iretarhia pánha karichichani itsimataania o it'ukua ampe sáni íntsaania exesptinha uátsĩni ma kánikuanha sési xásĩ máni ka ima uátsíchkanhia purikuarhisĩramptia, no uékani tumpichani jinkuni uantonskuarhini nénka ima exepkia.

Jima nitamaxapti ima karichicha jinkunia ka mátik'u exenia ima jima jarhania chenempo ekuarhu ísku anhanuni ka imachkanha mátik'u exenia ka imachkanha tsitispti³ ima uátsĩnia ka mátik'unha uantani arhania: “¡Uúh!, ¿Na jatíniskia pa ji páni inteni uátsĩnia o ji tempunia?” a. “Nák'oruni ji tsitini jaka inte uátsĩnia péechka no úakia pa ji uantap'ania pókichka inte sési xásĩ ma

¹ T'arhenku, t'arhenkua: kuíni purhaki jámasĩnti juátarhu uets'atakuacharhu ka xanharucharhu.

² Pare ak'uri: kuíni purhaki, urapxurhasti késkuarhu inchaxukuni.

³ Arhikuekasĩnti sési exeni ampe ma o nemani.

uátsĩskia ka sóntku inte tumpicha ima exent'aatiksia nénkachkasĩ kánikua jatsikuarhirikia”, a. Xánkunha ísĩ uantaspiti imaia ka nirania ménk'u karichi erankunia.

Xásĩnha jininha niásti jiniia karichichani erankuania ka jimasĩ jámani jarhania kauaru jarhukutini ísĩnha énkannya xénkua jukapkia ka sítuni⁴ ampe jukapkia. Jimasĩnha jámani jarhani imat'unha sítuni ampenha sáni akurhutani jámani jarhasĩramptia imaia tumpiia ka méni sáni xénkua ampe akurhutani. Akuni ka mátik'unha korhokaspti jimaia pareé akurini, jucha ísĩ arhisĩnkia ima t'arhenku k'ésti ka kánikua iónterani ka ima t'arhenku piresĩnti. Ménichani p'iresĩnti kánikua sési ka ménichani no kánikua sési ka i uantanskuachka imaristia. Mátik'unha jima pirenha, jimaia sítunirhu jarhukutininha pirenha. Kánikuanha sési pireni, sési sésinha arhinia ima, pireni jimaia ka imanha tumpinha kánikua jámani exeni imania pare akurini a ver na xásĩ máspi imaia t'arhenkia nénka xáni sési pirempkia ka

⁴ Jintesti akukua charhapiti ka xarhipimarhani. Marhoasĩnti pa kamata úni o jíumani tékua jatsikuni. Jukasĩni juátarhu.

exesptichkanhia jimanha jarhania ískunha anharhukuni jima xarhiantikua mária. Imat'unha sítuni akusiramptia ima pare akuria ka imani akuparininha kánikuanha sési pireni jarhani.

Jási ima arhit'i imania ísku tantiarikua jimponia: "T'úri, ta, káni sési priesinha", a. Ka imanha seguírini jarhani pirienu. Ka ménteronha uént'ani siémpre arhini: "T'úri, ta, káni sési priesinha", a. ¡Aa! ka ji uantaxapkia éska San Lorenzo anapucha, nóchkani ji Santiago Naranjo ixu anapuski. Ka íási aiankuakaksini máteru xási uantakua: Xási ima arhisti imania ísku tantiarikua jimponia: "T'úri, ta, káni sési piresinka", a.

Xásinha ima mátik'u pare akurinha kurhakustia, mátik'u arhini: "¿T'u jíntinisí arhiskia?", a.

Ima arhani: "Jóchka", a. Ima arhini: "T'úri, ta, káni sési piresinka", a.

Ima arhini: "¿Tsitisinri inteni nénka ji pired'a?", a.

Ima arhani: "Jóchkia, kánikua tsitisinka inteni éski t'u na pired'ia", a. "Jít'uni uékapirinka ísí pirenia pe ji no úsínkachkania", a, "no úsínka jíia", a.

Ka ima arhinia: "Jíchkakini jorhentaaka pireni", a. "Jorhentaaka pireni pa t'u uáchachani ampe pired'uani", a, "ka jorhenaska pa ji pired'uani imani arhini pa uátsi ma uékani nirani ima tumpini jinkuni nénkani no uékani jauaka nirani", a.

Xási ima arhini: "¿Sési jimponi?"⁵, a.

— "Jóchka, sési jimponi", a.

— "¿Nárinu xáni jimpo niua pired'uani?", a. "Uátsini ma exeska ji", a, "ka ima uátsini tsitisinka ji kánikuachkani, ka nóchkani méni úakia imani uantonskuarhikunia", a, "póki jucha no méni exep'erasinka imani jinkunia", a.

Xási ima arhistia: "¿Nani irekaski imaia", a.

— "A jini, jini irekasti ima", a. "¿Nárinu xáni jimponi niua pired'uani?", a, "jópero ji ísí uékasinka éski t'u pired'uani imani arhiaka énkia ima ménk'umintu sáno mintsitarhu níarakuakachkia", a, "ka mátik'u jíntini miáni ima uátsia, mátik'u jíntini miáni", a. "Ji ísí uékasinka", a.

Xási ima arhistia: "Sési jarhasti", a. "Niuaka ji", a, "póki ji jimpok'usí niuakachkia nóchka juchachi káni ióni ixusí mák'u k'éri exep'erasikia, t'úri ménk'u ixusí jámasinkia ka jít'uni ménk'u ixusí jámasinkia", a, "ka niuakakini ma pired'uani jiniia pa ji uátsini pired'uani", a.

Ima: "Sési jarhasti", a.

⁵ Arhikuekasinti éka ampe ma uantanhaka ka ima no ióni jimpo ísí ampe úkuarhini. 'Sési jimponi' máteru ampe arhikuekasinti ka 'sési jimpo' máteru ampe. 'Sési jimpo' arhikuekasinti éka ampe ma no ch'ikuanterakua ampe úaka.

—“Ka éki ji niuaka pirekunia jíkini
aiankunt'aakia a ver ima na uantaia uátsi”, a.

Xási imanha nirastia pare akuria jini chenempo jimpo
niárakunia ka jimanha niárania jimanha, jima jarhaspti
turasu ma éнка ima uátsi irekapka ka imanha jima niárani
pare akuri ka jimanha uénani pirenia ka kánikuanha sési
pireni, jóperu kánikuanha sési pirenia ka imanha uátsi
mátik'u uérani, mátik'unha imani amampani arhini:
“Nana”, a, “exetki t'arhenku ma xáni sési pirek'a ixu”, a.

—“Nipa ji exeni a ver na xási máski”, a. Ka imanha
nirasti exenia ka erarhutaninhia ka imanha méntunha
jarhani pirenia ka imachkanha kánikua tsitini imania
t'arhenkunia. Imanha amampani arhinia: “Nana”, a,
“¿Nanina jámaua ji pa ji inteni t'arhenkuni jupikani?”, a,
“pa ji ixuk'u jatsikuarhiti jarhani pa inte ixuk'u pirenia”,
a, “ixuk'u pirenia jarhani”, a, “¿Nanina jámaua ji?”, a.

Ka ima amampa arhistia: “Nópechka t'u úaka inteni
jupikania”, a, “nóchka inte iási sĭpakuarhint'aia ka t'u
nárit'u jámaua inteni no exent'ani”, a. “Inte ísku sésikua
ampetia nénka inte jukaia ixuia”, a. “Ixu no ma t'arhenku
ísi jurhasinti pirenichkia”, a, “ka inte ísku sésikua ampetia
énka inte iási pirenia jaka jiminia”, a. “Éki t'u iási chéaraakia

intechka sĭpakuarhiatia ka nóteru antanterania”, a. “jurarku
ási ampe ma arhi”, a. “Jurak'u pirenia jarhania”, a.

Ka imanha seguirini jarhania pirenia pare
akurininhia ka uátsichkanha kánikua tsitinia imani
énka ima pirempkia: “¿Nanina jámaua ji?, ¿Nanina
jámaua ji?”, a, “pa ji inteni jupirhutania”, a.

Ióni jimponinha arhania: “Éki jápirinka ma tumpi ma nénka,
nénka ísi pĭrepĭrinka éski inte na pĭrek'a ji nípirinka imani
jĭnkuni”, a, “jópero no ma jarhastichkia nénka ísi pĭrek'ia”, a.

Xásinha imanha ménk'u úntasti nirania pare akuria
ka ménk'u úntasti imani nirani antarhent'ania
ménteru imani karichi erankutini tumpinia ka
imanha arhinia: “¿Niraskiria jini pirenia?”, a.

Xásinha ima arhini: “Jóo, niraska”, a.

—“¿Ka exeskiri uátsini?”, a.

—“Jóo, exeska”, a. “Kánikua tsitisti énkani ji
pirekia jópero kánikua tsitini”, a. “Uékaxaptirini
jĭntini jupirhutani”, a, “uékaxaptirini jĭntini
jupikani”, a, “amampani ísi arhixapti”, a, “¿Nanina
jámaua ji pa ji jupirhutani pa ji ixu jatsikuarhini”,
a, “pókani káni tsitisinka inteni pĭrekua”, a.

Ka ima arhistia tumpiia: “¿Ka nárina jáma pa ji imani uátsini p'akurhinia?”, a, “¿Nárini sáni arhisinia?”, a.

Ka ima arhini: “Exe”, a, “ménk'u no na jarhasti”, a, “jíkini kuánetaaka”, a, “íni ampe xukuparhakua ampe”, a, “ka iámintu ampe”, a, “ka jíkini jorhent'aaka pিরerani t'únkini”, a, “pákari iási t'u niuakia jiniia”, a, “ka t'úri pireakia”, a.

Xási ima: “¿Pe naninachkiati? Pe nóchka ji, no úanti ísí, ísí, ísí kárania éski t'u na niák'ia kárapania”, a, “ji no úaka ísí niáni”, a.

Ima arhani: “Úakachkari”, a. “Jíkini íntskuaka”, a, “íni k'ési⁶ ampe ka iámu ampe”, a, “jíkini íntskuaka ka ménk'umintu t'u sési sési mórhikuarhint'aaka”, a, “máteru xukuparhakua ni juaka ji páka t'u sési sési jáxint'aaka”, a.

Xási imachka ísinia. Imanha pare akuri imani jatsirhint'ania k'éresí máteru xási at'anskua ka ménteru máteru xási at'anskua ka kánikuanha sési jáxint'ani imaia tumpiia, ménk'unha sési mere-merek'uni jarhania.

Xásinha arhinia: “Exe”, a, “ísiri arhiaka pirenia ka máteru ísí ka máteru arisí ka máteru arisí”, a. Iámunha arhit'akunia ka arhinia: “Nanimankaru na niuaka t'úia t'úri ísí uénaaka páni inteni k'éresinia”, a, “ka niuakari jiniia”, a.

Ka imáchkanha niranja tumpi ísia éski ima na arhit'akupkia.

Xásinha ima niárustia jiniia ka ménterunha máteru pirekua arhinia. Imanha tumpi xáxint'ania máteru pirekua arhinia. Imanha tumpi xáxint'ania éski imaia pare akuria, sésinha xáxint'ania, kánikuanha sési xási ma t'arhenkunha, sésinha ménk'u mámaru xási at'anskunia ka ménk'unha ísí niáni jarhani mere-merek'uni.

Ékinha ima mátik'u korhokakia uátsi, mátik'unha korhokania ménteru pirenha ka imanha mátik'u arhini: “Nana”, a, “ménteru junkuantia ima t'arhenku”, a, “énka xáni sési pirek'a”, a. “Nipa ji exeni”, a.

Ka jimanha jarhani anhanuni ka imanha turasurhu jantukutininha jarhani ka jima uératininha eranchini jarhani ékinha ima xáni pirenha jápkia ima t'arhenkia ka exeninhaia, mátik'unha arhani: “Nana”, a, “nántek'u úski inte t'arhenku xáni sési jáxini”, a, “jík'oruni uarhiakia”, a, “inteni xáni tsitini t'arhenkuni”, a, “¿Anti ji nanina jámaua pa ji inteni jupirhutani?”, a. “U je nanina pa inteni t'arhenkuni jupichints'ini ka juáchits'ini inteni ixu”, a, “jimpokani ji káni tsitisinka inteni”, a, “éki inte tumpipirinka ji tempunhapirinka inteni jinkuni”, a, “pókani káni tsitisinka póki inte káni sési arhisinka pirenha”, a.

Xásinha ima amampa arhistia: “Pe nópechka inte uékakia, nóchka inte manakuarhiriskia ka inte sipakuarhiatia”,

⁶ K'éskua.

a, “nóchi úaka jupikani”, a.
Ka jimani: “Jupika je ménk'u”, a.

Xásinha ima jámania arisi uékana pa jupikuekana, ka imanha kéntikupasirampti, mórhukupania. No únia jupikania ka íoni jimponinhia uátsinhia arhini imaia, uáp'ani arhinia: “Ni t'u jupirhutania ékachkari úk'ia”, a.

Ka imachkanha no úni, imachkanha niánia uátsia ka méninha jupikani ísi kámani jarhani ka imanha ménterunha mák'u uépkuni, ménterunha mák'u. Ka méninha méninha sési jupikania arisia, ka ménterunha ménk'u uépkuni ka nóchkanha únia jupikania. Ka ménterunha nirania ménteru t'arhenkia jini niánt'ania ka imachkanha eront'ania pare akuri imania tumpinia, arhini: “¿Nári uérakuarhiski?”, a.

Ima arhani: “Ji, jíchkani úska pirenía”, a.

- “¿Ka nári exeskiri uátsini”, a, “¿Na uantasini?”, a.
- “Ísi uantasinti éska ima niuaka jini jinkuni ékani ji tumpipirinka”, a.
- “¡Aa!”, a. “Jimani iási, iásiri ménteru niuakia”, a, “ka ménteru ísi mórhikuarhint'aaka”, a, “jópero jimaia ékikini ima ísi arhini jauakia ménteru uént'ani t'úri mátik'u ménteruni jáxint'aaka”, a, “mátik'uri tumpiuakia”, a. “Mátik'uri jima —arhikia ima uátsinia: ¿T'u niua jintini jinkuni?”, a, “mátik'uri uantonskuarhikuaka iásia”, a.

Ka ima ísi únia: ménterunha nirasti imaia tumpiia ménteru xáxint'atinia ka ménterunha ménk'u pirenía ka kánikuanha sési pirenichkia ka uátsinha ménteru uérasptia ka imanha jimak'ani nótero iótakuarhu jarhasptia imaia pare akuria, ménterunha jima ísku uatsotakuarhu ma jarhasptia jima anhats'ikunia. Ékinha ima niárakia ka ima arhinia: “T'u xáni sési pirek'a”, a, “t'uk'urini jintini mintsitarhu niárachisinka jintini”, a. “Jík'oruni uarhiaakia inteni pirekua xáni tsitini”, a, “ka ístu t'únkina póki t'u káni sési jáxiskia”, a. “Ji nípirinka t'únkini jinkuni éki t'u tumpipirinka”, a.

Xásinha ima mátik'u pare akuri arhistia: “¿Sési jimpo?”, a.

Ka imanha mátik'u arhini: “Jóchka”, a.

- “¿Éka t'u no k'uanhatsint'apirinia?”, a.
- “Ka jíchkani no k'uanhatsiaka”, a, “póki ji t'únkini tsitik'ia póki t'u káni sési piresinkia”, a.
- “¿Ka nóri k'uanhatsiakachka jimak'ania, ¿ano?”
- “No ampe, ji no k'uanhatsiaka”, a.
- “Sési jarhasti”, a.

Xásinha ima mátik'u p'irhikuarhint'ania tumpiia, mátik'unha tumpinia imanha jarhania jima, karoni⁷ ma jukarinia, ískunha jarhania jimaia uaxats'ikuninha jima uatsotakuarhu, imanha kút'akua ma kámani jarhani jimaia ka imanha

⁷ Karona, sununta.

mátik'u exenia, mátik'u arhania: “¡Nana, nana, nana!” a,
“kónke i, kónke i tumpi máni nénka ixu xáni sési pirek'a”, a.

¡Jútkinteru exeni!” a. Ka imanha uérastia. Xásinha ima
arhani: “Exetki inte”, a, “nóteru inte t'arhenkusti”, a.

Xásinha ima arhania: “Íchka uénani t'arhenkuspti”,
a, “ka i iásī ménteru tumpintiia”, a, “ka jíchkani
aiakuskia pa ji nirani inteni jinkunia”, a.

Xásinha ima jimak'ani arhistia: “Nóchka nanina jarhastia”,
a, “úakachkari nirania”, a, “nóchkari t'u aiakuski anti”, a, “ka
intet'ukini kurhach'asti t'únkina éski t'u na uantakia”, a.

Xásinha ima jimak'ani arhistia tumpi: “Sési jarhasti”, a,
“nóchkachi uantaskia éski t'u jini jinkuni niuakia”, a. “Ji
ménteruni junkuakia”, a. “Nipa ji nint'ani sónk'u”, a.

Ka ménterunha nint'ania ka jima niánt'ania
nénka ima pare akuri jápkia ka xásinha ima
arhisti pare akuria: “¿Nári uérakuarhiski?”, a.

Ka ima arhini: “Iáskoru ísístia”, a, “iáskoru aiachistia
jintenia éski ima jini jinkuni niuakia”, a.

Ima arhini: “Exe, nóchkakini arhixapi”, a. “Ji úsínka
p'irhinhani uáchachani pirekua jimpo”, a, “úsínka ji
imachani p'irhinhanía nénkaksī no uékani jauaka

uantonskuarhini”, a. “Iásichkari imani pókia, imaniri
tempuakia”, a. “Iáskoru níia ísku niárakuni”, a, “nóteru,
nóteru ísía, ka miátant'aakari inteni ampeia”, a, “éski
t'u na pireka ampe, éskakini na arhika ampeia”, a.

Xásinha ima ísi únía, imanha ménteru nirania ka
ménterunha karichichani jimasī pánia ménteru, jimasī
nitamatarania ka imanha exenia uátsía éki karichicha
jimasī ninhaxanhapkia ka imanha uérania erankuani.
Tumpinha mátik'u arhinia: “Jíkini jurhaska exenia iásī
ménteru t'únkina”, a, “jíkini iásī jurhaska exenia”, a,
“ísi éskichi na uantonskuarhipka”, a. “¿Miáxakiri?”, a.

Xásinha ima arhani: “¿T'úspi?”, a.

Ima arhani: “Jispka”, a.

—Exetki t'u xáni sési pirek'a”, a. “T'uk'oru sési piresínka
kánikua”, a, “nóchka t'u jinik'u juátarhu ísi jámaski
antiia”, a, “t'úri jimposī úkia sési jorhenkuarhinia. Ka no
na jarhastichkia”, a, “niuakachkani t'únkini jinkunia”, a.

Ka jima k'amakuarhisptichka inte uantanskia tumpiia.
Úkuarhispti ísía éski ima na uékani jápkia tumpiia.
Tátsikuachkasī tempup'erasptia ka mák'u xásísī irekania
ka sésisī irekasptichkasía nóksī ampe ma arhip'erania.

Ixu jamerkusti i uantanskua.

Tsípekua¹ jánkua sapichari uákasĩ erankuticha

Imanksĩni nirasĩnka aiankunia ji Jorge Gómez Angahuan anapu ménk'u isĩ mátik'u, uákasĩri máia, éski ji na nitamakuarhika uákasĩ erankuni jámani, ménk'u isĩ uéakutinia ka ménk'u isĩ uákasicha jinkunia.

Ísĩ úspka jucha k'uiripini jámania. Xánisĩ jatiripka jíia iúmu t'ámu uéxurhini, o témpini uéxurhinisĩ jimasĩ naniptimintu imaia. Ka jucha mák'u járhaposĩrampka, néntiski jinkuni, kumpa Enrike Gómesini jinkuni ka imat'u, kumpa Isidru Gómesi imat'u sánitku no ermánumpani jinkuni mák'u járhastia, ka máteru jimasĩ nóteru miánt'asĩnka, jíia ima máteru néspia jóperu ima imanha ji sési míiuant'askia imaia juchari primuchia Enrike Gómesia imanha énka uarhikia ka Isidro Gómez imanha isĩ jámani jakaia, isĩ kurhamarhini ampe ima Isidrunia éski jucha méni na jámapka juchachkani uákasĩ erankuni kámasĩrampkia jíia ka imachat'u isĩa. Xásĩ ima ísku úntani, jimposĩksĩ sési miukua p'ik'unt'akia éski inte kúnkuarhikua na jáxikia. Xásĩ ima ísku úntani imaia kumpa Isidrio ka kumpa

Enríkia arhania: jákaanichkachi nótki kumpasĩrampkia póki jucha jákanisĩ mák'u járhapani jápkia, sésku járhatchatinia. Xásĩsĩ ima arhania: “¿Te t'u nani jámasĩni uákasĩ erankuani?”, arhania, “¿t'u chétichani nanina páasini?” arhania.

Xásĩ ji arhini “Ji ixusĩ páasĩnka”, arhinia “ji ixu Pakichusĩ páasĩnka ka jini Pakichu Juátarhu ka jini Tsítsanisĩ ka Pakichu T'ip'akuasĩ”, iámintu aiankuni jíia éski ji naninanki káuankia.

Xásĩ ima arhani “Imachka ménk'u no no nema, ima juchi táti arhasĩnti éski ima ixu Turutsíkua Juáta antaratini xánimintu jarhaskia. Ka juchachi ísku úntani xáni iauani páani, juchat'uni jini K'umpuntikata Uanatinisĩ káasĩnka méni ka méni jini Kót'akurhakuarhusĩ káasĩnka jucharichani, ¡jútki jucha ta!, ¿kánichi páaua Turuts'íkua Antaratini?, imachkanha kánikua jarhasti Turuts'íkua Antaatininha”, arhani.

Xásĩchkani ji arhinia: “Nte ima, ísku mátik'u ísku ménk'u no mókukuarhini jarhania”, ji ísku jánhaskania arhania: “jo,

¹ Tsípekua.

ta, ¿péka² imachka nésí káak'i uákasícha jini?, péeka ima no nema káasinti” póki ima ióntkisi no uékanhasirampka pa jima karichicha sáni ísí karhamani Turuts'íkua Juátarhu. Póki ima ióntkisi no ma karichi no, ka, no, no chivu jinkuni jámasirampka, xásí ima chívu anhatapuchani ísíni jimpo sik'uirhasirampka ima jimposí no sésikua jápti pa ima, pa ima karichicha karhamani póki ima nómintu úsirampka pa ima karichirhu no kuánhani chívu ka ima chívuchasi ikikuarhipti, kanisí sapirhatichani sik'uintukuasirampka.

Xásí ji mátirku arhini: “Antinha, ima, karichi no méni jámpka, ¿anó?”.

Ima arhani: “Noo, nóchka ima no méni, nómintu uékanhasinti pa ima jini karichi karhamani”.

—“¡Ée!, péeki ima ampakiti jarhaska, ¡éé!, jópi, ji, ima chéticha iauani ninhastia”.

Ka ima arhani: “Ji juchetichani nótkini petaasinka jóperu jucha siémpini ixuani páaka Karapan. ¿Kánichi páuaka?” arhani.

Xásí ji arhini: “Júcha, ta, t'úchkani arhiia kánichi páua jimini Turuts'íkua Antaratini” arhinia.

Xásí ima arhani, arhani: “Inchateruchi exep'erant'aaka pákachi, máрку ják'uka. Kánikuanha kanisí sapirhaticha intenhasi janhasti páachi uakuimpini” arhania. Éski takicha na járhakia.

Xásí ji arhini: “¡Aa!, sési, jimak'ani páakachi jimak'ani, inchateruchi exep'erant'aaka pákachi, jurhiatikua ma erakuaka a verachi ampe jurhitikua páaua, a verkichi ampe jurhiatikua úntaua páani páachi jini, pákachi jucha íntskuaka imani, uets'akuani jini Turuts'íkua Antaratini”.

Xásí ima mátirku ják'urhant'ani, arhani: “Ménk'unha karichiri jóntukua ixu jarhasti”, arhania, ísí ník'urhania imaia, imaia kumpa Enrikia ka imat'u Isidru ísia.

Arhini: “Út'a, kánikua jarhasti ¿anó?”.

Ima arhani: “Kánikuachkanha jarhastinha”, arhania,

“Péka ima”, xásí ji arhini: “ka péka nóchka ima no ma manakuarhiri karhamasinkani, nóchka no uékanhasinkani pa karhamani, ¿juchachi antisi no kuénta p'ik'unt'ampi?, ima uákasí uénhataranhauati”.

—“¡Aaj, uákasí ménk'u no sáni uarhinterasti, ménk'umintu ima uákasiri no ampe ma uantaati imachkia represent'ántia. Jo, páuakachi”.

² Téka, tíka.

Niraska jít'uni jinisi antankuani uákasichani Pitsiatinisia ka imat'u ixusi nárinti na páapani Míkuarhusia imarichania.

Xásichi jurhiatikua ma jatsikutsiperania páanha jucha Turuts'ikua Antaratini nipirinkia páania o pa jini erankuania. Sési jarhasti, ísi úska jucha, páaska jucha, jurhiatikuachani jatsikutsiperani ka páaskachia. Ka ji no míant'asínkia máterunia, máteru tsimani k'uiripu ma ima néspia íasi éski jucha iúmu jámasirampka íasi uákasí erankuchia, jóperu, jóperu no nema karichini kámasirampti, íámintucha uákasichani, máteru tsimani ichakua ka máteru tanimu ichakua ka ima kumpa Enrikisi káanti ima sáni t'ámu ichakua, iúmu ichakuasi máia ka ma k'éri jimpo uáninhant'ania, ma k'éri jimpo xánisinhani iúmu t'ámu ichakuasia o témpini ichakuasia.

Xásits'ini ima mátik'u arhinia: “Úut'a, xánimintu intenha janhaka kanisi sapirhaticha pa uakuimpini, ée, jimanchka, ¿ne uakuiua? arhania ¿ne uakuiua? páachi uakuini³ atampini?” arhania. Xási úntani erakperanhania, xásini ima jítini erakua arhani: “¡Tsánhimisti!”⁴ T'u ióntkisi kánikua uirinhasínka antaperanhasirampti ka tsik'at'arhinhani jimini tep'akua ka ji iauanhani tsik'at'arhinhani jimini tep'akua ka ji iauanhani tsik'at'arhisirampka itsirhu inchamitini, sési tsssss áskani ka

na ji no chénturhasirampti arhani: “ji jimasí kakakuarhita jauati”, arhani. Xánturhatku póki ima itsí iónhani patsakuarhisirampka ka jini pitsipimini jóperu pitsipimini ka jucha tút'akuarhisirampka, sési ixu antat'arharani ísia ka jít'akuni ísi nirani ka ékichka k'uanipirinkia⁵ ichakuaminia imanha uchepupirinkia ka imanha, ka imanha sési xási, kámapirinkia miiukua p'ik'unskua éki ima na ióarhinhapkia imachka nómintu kuarhatsisiramptia.

Xási ima arhani: “I iauanhani tsikat'arhasinti tep'akua, júcha uakuirani, ¿Nóri uakuiuri mimempaua?”

Xási ji arhini: “Jintenpiuaka”, arhinia, “jintempiuaka”, arhinia. “¿Ka ne uíchuuaiia?”

—“I uíchuuati ka máteru pa i uíchucha tanimu ichakuanhani.”

—“¿Ka, ka, ka ataricha namuninhauia?”

Imat'u ataricha erakunhania ka uíchuchtu erakunhania ka uakuiirit'u erakukata jarhania némintusi uakuipirinia. Ka jucha ísi ma jurhiatikua jámania ch'anania ísi, kánikuachi ch'anania, sésichi uákasichani tsítaant'ani pókichkaksi ima uákasicha sési mápisirampkia⁶ éki jucha méni arhini: “¿Ée? ni, ta, uákasichani..”

³ Uakui, uaki, kárati.

⁴ Píkuarhinhini.

⁵ Inte arhikuekasinti nirani o úni ampe éka nóteru nani xanharu jauaka.

⁶ Mákusirampkia.

—Nóchka xánk'u ísí ísí jánhasinti” póki ima kánikua karichi jóntukua jarhaspka, sési xánk'u únía.

Sési jarhasti, tsimani jurhiatikua jámaskia ísía ka ménk'uchka uént'ani jarhani imani ch'anani, mátik'u únía, mátik'u arhinia jíia arhinia arhini: “Sési jarhasti, ísí ta, kanisícha káni kuatanhaanhastia, éech, námintu janhakia ka ménk'u no ma kuarhakuarhisinti ka ni iauanhani k'ut'itsinhani ísí”, no nema kuasinti, ka juchat'uni nóteruni miiukua p'ik'unskua jat'ania pa imani, ják'ani anhatapucha jimpo, ískuchka no miiukua p'ik'unskua jat'ania pa no ísí káani jima no marhirhiani⁷ anhatapuchani, sési uirhimutakua⁸ úkuarhinhanía kanisí sapirhaticha.

Nóchka ima, nóchka ima Tata Autíñu, ima Eutemio Bravu arhinhasirampti ima i Tata Tilánu ‘chinits'iri' tata. Nóchka imats'ini juchants'ini erankuampkia, éski jucha uákasíchani jini karhatamaasiramptia ka nánti úntapi imat'u arhani: “Épa, jít'uni jini páuaka íchani, itsukua p'ik'ukuachani” arhani. Ima tsimani itsukua p'ik'ukuasirampti, uákasí k'éri jóskua ma ka máteru p'untsaki ma, ji ménk'u no méni mirikuarhisínka éski ima na járhati káuanka.

Nóchkats'ini ima jimini exempkia éki jucha Turuts'íkua, karhataasiramptia ka imachkats'ini erankuptia éski jucha

⁷ Paturhiani o ch'enkuerhiani.

⁸ Uirhimukua, k'untiri.

antataasiramptia ka jinisí k'uéntsitaani⁹ ampe. Xásí imat'u imarini jini pánia ka ima uákasí, uákasí jóskua ikiminhastpi pe ikiminhani, ima no káni nani jaiapanhinhant'asirampti Tata Eutiñu ka nít'u nema uékapi erankukuni póki ima uákasí ikichikuani jámasiramptia jóskua ma. Ka ima kámasirampti uákasí jóskua sapi sík'uinharhini ma urhetsikatini, ka jurak'uparini éнка imaripkia uákasí sapi. Xásí tsimani káani mák'u járhati íchani urhetsikaarini ima uákasí k'éri ma, ma ichakuani ueranti jupintisti máia sík'uinharhini ma, ka imanha imaripkia imari no sík'uinharhisptia, xásí tsimani, ísí xarhaani éski ima uákasí tsimani ichakua káapirinka ima tsimani uákasícha sapirhaticha, éki ima iámintu imarichanhapia ísí xarharania jópe ima ma ichakusí imariptia ka ma ichakuanha ueranti jupintispti ka ima kánikua uákasí ikichakuani jámasirampti, ima no nema uékasirampti erankukuni imani Tata Eutímiuni, imani uákasíni, no ma uákasí eranku uékasirampti pát'akuni pókinha ima nanintek'u antanhpisiramptia ima uákasí ka néntek'u nemani antankuni, imant'unha kámasirampti antankuni Tata Eutímiuni pókichka ima manakuarhisptia, no úpirinia arhinia: “Jíkini kánkuarhisínkia, ásini antankuni” arhini póki manakuarhíristia.

Xásí ima uákasíni no úsirampti pát'akuarhini imani uákasíni. Nóchka ima jini karhatamapka ka kanisíni jántini jimaia

⁹ Arhikuekasinti uákasíni o máteru ampe jatsits'íkuni ampe ma kuat'apiti ampe ka kuetsapiti ampe.

ka jucha xásì no exenia éki ima Tata Eutímio nánti jatini karhatamapia. Xásì jucha jimak'ani uakuimpini jámaskaia juchaia ísìa ménteria, pa tanimu jurhia nirani jimpoia o t'ámu jurhia niáni jimpoia, xásìts'ini ima órhutania ka ji uakuimpiskaia, xásì ji órhukunia. Xásì ima arhip'erani: "Íásì k'oru ! ée;", —éski takicha na járhakia pa ch'anania ísì —xásì ima arhini: "O íásìkoochi íni uakuini atakia, uitsintikuasíchi no úska atani, nóchka jucha órutaskani, a veri narina niuaia", arhini, arhip'erania kétsikua jatini, uinumuni jántikuarhu jatini ka ji karhakua jarhania. Ka ji útesì imani ísì kámania ísì kuatapaania, pa ima uirhimutakua úkuarhipirinka pa ji kup'erintu¹⁰ uirhiperaka póki ima ísìspkia éskits'ini jima na, arhip'erapka jima ji órhukuspka, nóteru úspka jimásì nirania jimanha, ji námanki míkakuarhipkia ísku éskichka náakia ch'anania. Xásìts'ini ima jima órhutania, ima arhini: "Íásì k'oru" ka ima uíchucha, jaa, no uíchu uíchumintia; jóperu ima imanhasì uíchu juajuarhimpka ménk'u ¡guáu, guáu, guáu, guáu, guáu, guáu! anhania, ka: "Íásì k'oru, inte ma uanhasì¹¹ jimpochka, ¿ja?"

Xásì jít'uni jini karhakua jatini arhini: "Jóperu k'éрати uanhasì énka tsankuarani ísì jarhak'a, k'arhiratini járhati: "jóperu no uinhani, sánk'u no nema uinhani k'uanirani, ¿ja?" arhinia. Ka jani uekorhimpinia ka ani jini jatini pa nóts'ini ima uanhasì itsík'u jimponi,¹² xunapiti jimpo, imachkats'ini ísì

únhani atapirinia. Xásì ima arhani: "No ta, i ménk'u inte uanhasì xunapiti ásì k'uanirhuta jini intechank'u, inteni énka nóteru k'uetsapikia, énka tsáakini ísì járhaka".

Sési jarhasti, ísì kámaska ji imania kanisínia kuat'aperania pánha ji ísì nipirinkia sáni nári sámó k'úp'erini jákurhasírapka pa jucha, ima ménk'u ísì nirania uirhipu úkuarhini ísì nirania. Xásì ji uép'arhukuni, antits'ini ima ísì arhipia arhinia: "I tsánhimisti", arhinia, uép'arhukunia jíia, ima ménk'u ísì kánikua sánteru iótania, ka antit'u ménk'ísì, uarhokuani jíia éskini ji nat'uni uarhitserapirinka ampeia. Ka sáni kétsikua ménteru kanisì ma ísì jatsispti xarhintikua ísì, xásì ji jánhaskasirampka nánkini ji jima tsík'akuarhukupirinka ísì pánha ji ménk'umintuni icherintu no antatserapirinka, arhaspka: "Éki ji antatseraka ka ji jimini uinumurhu jántikuarhu antatseraakia", arhania.

Xásì ji ísì nirania ka no únia sési, sési, sési jima p'it'arakunia imani xarhintikuani, úuta, ka ima néntiski Ta Eutímiuri uákasì jóskua, nóchka ima jima k'umanchint'ani jápka ima ma ichakua uerantupinti takut'askuarhini ka imarinia ka sési turuparhakua¹³ tsík'aparhakuni ji imani uákasì ikimiharini ka ima, ta, jimak'u tsík'apakuarhini, ménk'u no sáni xepini ima, jauarani uákasì k'éri kuts'initi ma.

¹⁰ Jima énka jaka kánika kuts'ari.

¹¹ Urhusì.

¹² Arhinhasínti uanhasì kuak'arhicha.

¹³ Arhikuekasínti énka ma uákasì k'umpuparhak'a ka jauaparhani.

“¡Eeee!” arhasti ima, ka xásirini sési p'ich'askuani,¹⁴ ée, ka imachka ji jónkuarhikua asul ma jukasirampka, ima uákasí xántsíspti ísí, ísí jántsíspti síuankua k'éрати ísí, ísí pánia ísíia ka jini jónkuarhikuarhu incharhatania, jimanha éнка ísí jónkuarhipkia, pitarani sési jini incharhutani ixu péxu, ée, ka xásirini t'irhinhatania ka uakui ataricha ka ni uíchu ménk'umintu no nema xarhariani, éskiksí ima na exepka éki ima t'irhinhatakuarhisppka uákasí, ka mítint'anichkasía isonk'u nóchkani ima no chúrikuaspka, isonk'u mítint'ani éski ima Ta Eutímiuisppka jimpoka ima tsimani uákasí sapiraticha jámasirampka. Xásini matsírhuni pékania, ée, ka ji ménk'u no sáni miákua tsítania, ka nít'urini nári atani jarhania póki ima nánti pápi ima ka sésirini inchanhapparhatani ka jini incharhunia jíia ka jinirini ísí kámania ísía éski ima na, na, náchka uákasí na pánk'ia ép'unia ísía pa..., pánini p'it'ania. Ji, ta, íóni jáma, ísíchkia íónini sáni t'irhinsínia ka uákasí ménk'u ísí níts'ini jarhania jíntini tirhinsítini, ée, póki ima uérhunt'ani no úxamkia ka ji ménk'u ják'i ísí kámani nankí uinumuni jupikuarhikuekani ka ísí katsí-katsík'urhani ji ka ima jini ixu incharharini ji imani síuankua ménk'u, ménk'u nít'urini jurak'uni únia ima uákasía, no úni uérhunt'ani ka nít'urini atani únia pókichka ima atap'itarakua jini incharhusppka ka ísku k'uiripitani no p'it'arania, jónkuarikuarhu incharhaspti sési p'it'arani ka xásí imanha xántsípka ima jimpo no úni jurhimpitku uép'arhunt'ani ji nát'uka ima ísí jápka ka sánteru na sánteru sési p'irani ísí, ée, ka ianhats'inia ima uákasí xáni ísí

níts'inia, ée, ka ji ménk'u ísí jámani katsínskani, arhini: “Jué je, ta, ixoani, ta, ée, júni, ta, ixoani, ta”, pókichkarini no nani pich'arhisirampka ka ménk'u no nani, uíchu, erakuarhirichia ka ima uakui ataricha, iámintu karhaakukuarhiniani ka ima uákasí sési ianhats'inia jíntini tirhinsítini, ée. Ménk'u ísí níts'int'ania ka ménteruni uént'ani ménterurini ísí kámani ¡juú, juú! arhini. Ka náchkaksí uérhunt'apirinia póki ima uákasí ikichikuani p'áspka, ísku uara-uaratani, p'ásptia póki ima uákasí síuankua k'ératicha menanhani ísí jatsiasppka éski inte uákasícha na jántsískia ísía ka ima jima incharhusptia ka sési antats'irania, ménk'umintu ima imanha tepantsikuarhu jónkuarhikua jima p'irania ka xásirini ménteru, ka sésirini tánt'ani p'int'ani kats'iskunt'ani, ée, éskani atani, jópechka ima nárinisi atapini póki, exeia éski ima na p'ípka, tsiumpirhukua ísku p'amenchaxaptia atap'itarakia, ka jónkuarhikua jini incharhusptia tepantsikuarhu niárasptia ísí jónkuarhikua, ée, ka sésichka sáni ianhats'int'ani ísí páni ka ísí páni ka sésini tánt'ani, ísí páni ka sési antsaarini iámintu jáparhatania xáni ¡fuú, fuú! arhani, ée, ka nárinisi p'it'arapirini tsiumpirhukua jimpo, ni máteru síuankuari tsiumpirhukua jimpo pókichkani incharhusppka jónkuarhikuarhu incharhuspti.

Sési jarhasti, xási ji éskiksí ima na kurhantipkia imachia, uakui atarichia, arhikatacha, ka uíchu arhikatacha, éskiksí ima na kurhantipka éski ji ménk'u úntasirampka tsímikuanu arhani: “Jauechka sáni, ta, ju jani” ménk'u úntani ji tsímikuanu. Xási úntani, xarhintikua jinkuni uérhukuni, ísí uéntikunhant'ania, úntania uéntikunhant'ania ísía ka imarini sánteru ikichakuani, mátik'u anhantini ísí jámania

¹⁴ Jinte arhikuekasíni echerintu chuk'urhini ampeni sáni.

ima uákasía, ée, éskani k'uanikurhinch'ani ísì jámani póki ima ianhats'ispkia, xásini ióni jimpo jini surhunchini, ée, ka sésirini ¡kuáas! áskurani ka ísini pánia sési ¡p'arakuni! Át'apani, uákasí sapirhatichani jinkuni jini, jinisí inchakunia énka ima sánteru kanisí jántipkia ka niárasti ménk'u.

Ka ji ísterku sáni uerania, ísterku sáni uerani póki imarini no nani ataspka, ísterku sáni uerania imani chént'ani énkariini ima xáni ísì kámapkia kitintsikant'ani ísì kámani ka no nani p'irania pókichka ima tsiumpirhukua ixuni uéraspkia ka máteru tsiumpirhukua nárinisí t'anhaskupirini póki ji jinisí inchaapkia ísía, ée, jónkuarhikua jimpo. Xásí ji ísterku sáni uerania ka ménk'umintuts'ini nít'uts'ini ima kuáp'int'ani úpi, ima ískusptia imarini ísì, surhunchitapkania ka sésirini ¡kuaás! áskurasti jini nani jameri ka xásí ísì pánini xásí jinisí inchakunia ka uirinhanía jinisí ima uákasí sapirhatichani jinkunia. Ka ménk'umintu, ménk'umintu, ískumintu, ískumintu, ískumintu xásí xánk'u ísì pínantinia, xásí ji ménk'uni úntania uerania ka kánikua ikichakuani arhanía uerania jópe ít'ek'ia, nít'urini ima t'auach'akupi ka nít'urini ima nani pich'askupi, puch'anturhipi imank'u imanharini ima ísì pápka k'arhant'ani ísì pánia ka jini inchanhaparhatania, ée, ka ménk'urini t'irhintsini, ménk'umintu ixuani ísì páni ka méni ixuani ísì páni ka ménteru, ka méni ísterku ísì jarhani, ée, Turunts'ikua antaratini.

Sési jarhasti, ka jima xánkusti xásía. Ka jima, jimarini xásí ísì niátatinia xásía ménteruchi táchanku ísì pínt'ani nirani uákasí, ísku imani exeskia ji arhani: “Éskirini

inte no ísiska, intechats'ini ísì arhik'a: jucha jini páani” arhini, “imachkarini no xáni ísì chérapirini” ántiski pókirini no incharhatapka, ée, síuankua”.

Ménteruchi xásí pínt'ani táchanku ísì páania, imat'u ménteru jimak'ani jinisí páani, arhani: “Nóteruchi, nóteruchi niuaka, nóteruchi páaka pa no ima ménteru Ta Eutímiu uákasini jini karhatamani” arhani, ka kánikuachi chéni jima itsírhisi póki ima antanhpisírampka uákasí k'éri jósku ma. Ka ménk'u no nema uékasírampti ima uákasini erankukuni Ta Eutímiuni póki ima, uákasí ísì mítinhaska, uákasí itsukua pikukua ma ísì mítikatasti éski ima néntek'uni nemani antankusírampka.

Ka jimini xánk'usti íasía.

Jápu echeri at'aransti¹ uantanskua

Máterunha ísī úsptinha tsimoru tempunkuarhiricha ma irekasptiksinha ka móparhikua² kánikua ampenhasiramptinha, ka máteruchkanha kánikua p'uk'uarhaania, ¿anó?, ánychikuarhinia ka ménk'u no antankutania ka ménk'u xánk'u ísininha. Ka ménk'u sési únía kurhantikuarhinia, ¿anó?, sési t'irenhani jarhania, ka ixuantu ánychikuarhinhania ka ménk'u xánk'u ísinha. Ka jininhina no ánychikuarhinhasirampti ka ménk'u sési t'irenhani jarhaninha, ka sésisinha tempunkuarhiri nóteru ampe arhani jarhaninhia takichani jinkuninha.

Xásinha ima arhaninhaia: “Ménk'u no ampe ma k'uratsikuasti”, arhaninha. Xásichkaksinha niraninhia vesinuu móparhininhia. Xásichkanha imani vesinunichkanha arhininhia: “¿Te, te t'u ampemintu ánychikuarhisini?, ji, ta, nóteruni exesinka cha xánimintu ánychikuarhinia, cha, ta, ménk'u siémpi ampexaka”, arhininha, “ka nipachka arhani ampeia”, arhininha, “ji, ta, ménk'umintuni iámintu xási jánkuarhiskia jíia, ka ménk'uchkani

¹ Íntspikuarhini.

² Mótsikua.

jucheti xánk'u ísístia”, arhininha. Ka imachkanha ahati ikianinhia antisí ima ísī arhipinka. Ikiasiramptinha.

Imanha ahati no ánychikuarhisiramptinha jurhiakuanha, imanha chúrikua ánychikuarhisiramptinha pókinha ima sīp'ap'iti másptinha ka máteru ísku jurhimpiti ánychikuarhisirampti ka ima jimposí nóma ampe antankumpti.

Xási imachkanha ikiatinichkanha xási arhimptinha; “Jinde, ji Urhuapa nirasinka jápu echeri páni, kánikua piánhasinti”, arhininha, “¿T'u antisí no t'út'u nirak'i?”, arhininha.

Ka ima arhininha: “¿Cha káni niua páts'ini pát'ani?”, arhininha.

Ima arhininha: “Jinde, ji niuaka sábadu”, arhininha.

Ka ima arhininha: “¡Aa, sési!”, arhininha.

Ka imachkaksinha mítinia éski ima na nitamakuarhimpka, éski ima ják'ani námuni xáni ampempkia, ¿anó?,

ima no aiankusptia éski ima ják'ani sip'ap'inisi
jámampkia ka xási xáni ampenia iásia.

Xásichkanha ánti ima sábadunichkanha sáninha
imau p'íp'aninhia ka sáninha, sánichkanha, jámania
jimasi piánia ka ískuchkanha no nani uék'ininha
at'araminhant'aninha, ísku arhinhaninha: “Útia, ísku
pákuarhia”, arhinhaninha, “jucha no nani jatsisinka”.

Ima arhininha: “Ia”, arhininha.

Xásichkanha imat'u antankutastia imat'u tsimani uankochi
máia ka xásinha xanchakini sirurutania ka xásichkanha
xanchakini jimpo niraninhia ka nirastichkanhia
jininhia ka jiniia kut'a k'érirhia, ¿anó?, jininha ima,
jininha ima ják'ani éskanha Tenensia, Tenensia na
jarhak'ia iápunha. Jimanha jamukutini niárastinha
ka ma uankochinha ménk'u iókuatapaninha ménk'u
iámintu móntaninha ka ma ichakuanha nótki móntani
jarhaninhia. Ka t'uíninha ima achati arhisptinhia
éski imanha pusiiu³ jimponha at'arant'asirampka
éski ima ma pusiiu kánikua jukaparhaspka.

Ka jimachkanha ménk'u chúskutaraninha ísi
jarhani ka ménk'u no nema piákuninha. Ka
imachkanha mátik'unha pulisia ma p'iraninha
ka arhininha: “¿T'u ampe úni jámasini?”

³ Arhikuekasinti jatakua ma ts'etatarakua.

Ka ima arhininha: “Ji íni kámasinka at'arant'ani
jápu echeri”, arhininha, “ji ísi arhinhaska éski
í ixu kánikua piánhasinka”, arhininha.

Ka ima arhininha: “¿Imakini némintunha piáchia ixu?
Nóchka ixu iápuru jatap'isinki”, arhininha. “I tuminu ma
ka níia nint'ani”, arhininhia, “xási ásteru méni júia, éki t'u
ménteru juáka jíkini ísterku ménk'u ónhapakia jimpokinisi
arhiskia”, arhininha. “Inteni k'arhant'a iámintu ka jinisi
k'uauanikumant'ia”, arhininha. “¿Jóperu kéntiku, ia!”, arhininha.

*Ka imachkanha arhinia: “Uénu”, arhininha, xásinha
iámunha k'arhantsani sési ka iámu k'arhatantsaninha ka
méntiunha xuúutantsaninha. ¿Aa! ka ji uantaxapkia éska
Angahuan anapucha nóchkani jima anapuski, arhinhasinka
Tiburcio Santa Cruz Nico. Ka iási aiankuakaksini máteru
xási uantakua: Ka imachkanha arhinia: “sési jarhasti”,
arhininha, xásinha iámintunha k'arhant'ani sési ka iápuru
k'arhatant'aninha ka ménterunha sirurutant'aninha ka xási
ménteruchkanha, ménteru uérhukunt'anichkia pánha ima
junkuapirinkia ixuia pánha ima nint'anichkia, énkinha
ima anapupkia ka xási mátik'uchkanha uérhukunt'ani
jámaninha tiénta sapichu ma jarhaninha ka imachkanha
uinhani sáni chúrinch'aninhia ka ima arhaninhia:
“Jinde, ¿hijo de la ...!”, arhaninha, “jíchkani naninti
chúrinch'auia jíia”, arhasptinhia, “íchka siémpi, siémpi
ch'úrisirampptimintia”, arhaninha, “sési jauati, siémpini
niuaka jíia”, arhaninha. Nóteru nani úpirinkia, ¿anó?,
nóteru naní mítpispka ampeia pa jima nani k'uík'uarhinia.*

Xásichkanha uérhukunt'astia ka xási jimanha tiénta sapichu márunha jinichkanha piáarakuarhinia énkinha ima pulisía intsímpipkia, seriuu mánha piáninhia ka sigarru mánhia ka sántek'u ísinha pak'araninhia póki imat'u sánk'u ísĩ intsímpipkia. Mátik'uchkanha jima tiénta sapichurhuchkia exeninha t'uíninha ima kánharhikua k'éri ma jarhaninha, sésku k'éri ma, mánha sīrantari mánha ka no ampakitisptinha. Xásinha ima arhininha: “Jinte, ¿cha inteni no at'arant'aua?”

—Ka ima arhininha: “Jóchka”, arhininha, “¿páuari?”

—Ka ima arhininha: “¿Cha na xáni arhisini?”

—Ka ima arhininha: “Sési jarhasti, xáni jimpokini íntskuaka”, arhininha póki ima uélto intsīnhant'aspkia pa ima ísku sésku japirintia.

Sési jarhasti, uélto jimak'u íntspint'astia ka imank'u intsīnhaninhia. Ka imanha jimpok'u piásptia imania pa imanha úpirinka nani éнки ima ch'úrinch'apirinka ka k'uínch'ani ampeia pa ima xási imani kápanharhipirinka pa ima no ts'iranharhinia. Ísinha eranhaskasptinha. Xásichkanha imaninha karoni sapichuni ixusímpinti, imanichkanha xanchakini jat'ant'astinhia ka imanichkanha kánharhikua jimini incharhaninha ka xási sigarru ma úrhitarini junkuaninhia xanchaki jat'arininha. Mátik'unha iauani junkuaninhia xási éki ima xási ch'up'iri k'éri ma eraapkanha, t'uíninha ima karretéra jimpo iauani, iauani ját'akuni, ch'up'iri k'éri ma erakuarhininha, ka erakuarhinhaninha uanaparhakurhanhania ka ima

arhaninha: “Nirasínka ji aka nómintu no jini k'uínhani jásti”, arhaninha, “éki nótki k'uínka ampeia, ji iási jini p'íaraaka ji pa jucha márku k'éri mintsikuarhiakia aka ji xarhinki nínt'ankia xási”, arhaninha.

Xásichkanha niraninha p'íaraaninha. T'uíninha jimak'ani t'irenhani jarhaninha ka imacha achatichak'u janhasptinha ka ménk'uksinha íámintu karauína⁴ jinkuni jámaninha, ménk'unha ísĩ janhanichkia karauínachia éнки ima nani jimasĩ táchank'u ísĩ anhantutanhapkia. Mátik'unha sési jima p'íaraaninha. Mátik'uchkaksinha jima erokaninhia xásinha ékinha ima niárakia: “¿Amperi úni jámasini?”, arhininha.

Ka ima arhininha: “Ji jinisĩ niraspka ji, Urhuapasĩ niraspka ji ka mátik'u ixu chúrinch'axaka jíia ka ji chup'irini eraaska jíia ka mátik'uchkani jimposĩ tsit'ikia jíia jurhania páchi ixu márku k'éri mintsikuarhinia”; arhininha.

Ka ima arhininha: “¡Aa, sési jarhasti!”, arhininha, “ixu no nema jurhasĩnti ísĩ”, arhininha, “ménk'u no nema jurhasĩnti ixu ísĩ, ¡xási ásteru méni júia!”, arhininha, “póki jucha no jiopisínka, nipa nitamani pa ima nénima janoni ampe numas jucha kánimintuni iási t'irexaka, jucha, éki jucha no iási t'ireni japirinka juchaksĩni xarhini erokapirinka, éki t'u nótki janoni japirinka juchaksĩni t'uíni atapirinkia”, arhininha, “¡xási ásteru méni janoia!”, arhininha.

⁴ Atap'itarakua, k'uanikutarakua.

Ka ima arhininha: “Sési jarhasti”, arhininha. Ka xásichkanha jima ísku arhaxaptinhia: “¡híjo de la ..., ¡ ískuksini atapirintia”, arhaninha, “numasku jít'uni káni sési t'irekuarhu p'íaaraaska”.

Mátik'uchkaksinha arhini: ¿Nóri t'ireua?”

— “Jóchka”, arhininha. T'uíninha sési páxaptia k'arhimakia. Imat'uchkanha jima jatarhukunkanha.

Xásinha ima jima arhisiramptinhia: “¿T'u nanisí anapuia?”

Ka imanha aiankuninhia: “Jini”, arhininha.

— “¿Ka chaia?”, arhininha ka imachkanha no ampe ma sési arhaninhia ékinha ima ísī arhipirinkia póki ima íámintu sip'ap'iticha jinisí k'uínhaxapkachkia.

Ka ima arhininhia, mát'ik'uchkanha ménteru imacha arhininhia: “¿Nóri mítiski imani?”, arhininha, “ísī arhinhasinti achati ma”, arhininha. Ka imari vesinuni arhinia. Nóchka imat'u imachani jinkuni kuéntapkia.

Ka imachkanha arhininhia: “Nóo”, arhininha, pánha ima no arhipirinkia, o pa ima no íoparharania.

Xánk'unha arhisptinhia: “Nóo, no mítiska ji”, arhininha.

Ka ima arhininha: “Sési jarhasti, pos imat'u jucha jinkuni jámasinti ka jucha imani jinkuni kánikua sési

páp'erasinka”, arhininha, “ka ixu juchachkani úsinka juchaia”, arhininha, “ixu áchikuarhisinka jucha”, arhininha.

Ka ima arhininha: “!Aa¡, sési jarhasti”, arhininha.

Jimachkaksinha márku k'éri mintsikuarhininhia. Ka ima xási mátik'u jimasí ima xáni k'éri ma kurhikapkia, ¿anó?, póp'inia ka erantipakuania ka p'apik'antinia⁵ kánikuanha. Mátik'uchkanha jauarhanha kurhip'ant'ania pa ima sánteru kurhipirinkia ka ménk'u ísī apoparhukurhanha k'uínhanha. Xási imachkanha mátik'u imat'u p'ikuarherania éski ima ma ichakua jauaraspkia táp'ant'ania ka imachkanha arhaninhia: “Ts'irakuarhini, i, ta”, arhaninha. Xásinha mátik'u jimak'ani míant'ania ka xási imani kánharhikua k'éri jukant'ania pa ima no, no xáni ts'irapirinkia. Sési jukant'aninhia ísīnha ka ménteru ma ichakuaninha ichakuarhiant'aninha ka imanha jauarapkia t'áp'ant'ania imachka ménteru k'éri ma kurhikant'ania ka mátik'unha jimak'ani exeninha ísīnha, t'uíninha ima no ampakiti ichataninhia ma ichakuani ka ménk'u ísī nirani jarhanichkia imat'u k'uínia ka ma ichakuanichkanha jimak'u t'anharhininhia: “Siémpi ménk'u no ampe ma sési jarhasti inte ísī juchari nóchka íónisí kuárhukpiska juchaia”, arhininha, “ka íásichi, íásichi úkia”, arhininha, “íásits'ini ampesí p'íaaria”, arhininha, “erati”, arhininha.

⁵ Arhikuekasinti chúrikua jántikua o síuamanti.

T'uíninha ima no ampakiti ichataninhia, ka jimasinha jatsitakuarhku mítp'erant'astinhia ka mátik'unha mák'u k'éri jauaranhani uirinhaninha, no ampakiti uirikuarhiminhia.

Imanha ma ichakuani sáni p'erarhisptinha ísinha, ékichka ima mátik'u imat'u ísī nikaia póki ima kúp'antikukuspka ka imat'unha t'irhinhatakuarhini ka arhani: “Nóchka i iámintu”, ísī aparinia, “nóchka i iámintu sīp'ap'itichanhaskani, íchkaksī mátik'u nanintek'u atanhati ampeia”, arhaninha, éski ima p'ikuarherania éki ima iámintu uirinhaxaptinhia xásinha arhaninha: “Imachka ampentī jurhak'ani”, arhanina, xásinha chúnkumaaninha. Ma ichakuaninha jimink'u kútstapaninha, ma ichakuanha kuarhatsininhia ka uerani ikichikuani arhaninha: “Ásteru júia”, arhininha, “ka inte iámintu ampe chétuatiá”, arhininha, “éski na xáni jimini jak'a”, arhininha, “jucha ménk'umintuni nóteru méni juákia”, arhininha. Ka imanha na pakarapka, imari jimpo orhepatinhia t'ip'orhukua k'éri ma kuáskusptinha ka ménk'unha iámintu jini uek'anhinhant'aninha. Ka ima imank'u uantant'asptia nomasku éski ima iámintu ampe imariskia. Ka imat'unha uiriuinha ka imat'uchkanha kurhantikuarhini imat'u jini uek'anhint'ania t'ip'orhukua k'éri máruncha ka imachkanha arhaninhia: “Péeka i ixusī jauanhiska?”, arhaninha. Xásinha ats'itapania pókichka ima kurhantispka éski ima na apapapka uek'anhint'ania. Jimanha atsitakuarhku p'a-p'anturhastia ka jauanhikatanichkia ka jimanha k'uanhatsininhia ka kurhip'akuarhint'ania ka jantiok'uterku erantininhaia ka pauantikua xarhinku útasī kánharhikua jukarini niraninhia exeaninha. Xásichkanha arhaninhia:

“¿Te ima antinti chúri uirinhapani imanha nótu ampe ma janopania xási?”, arhaninha ka niraninhia eranhaaninha t'uínichkanha sési máru ép'u ampe p'ínhanhatini jarhaninha ka máruncha kuarhantunhatini ampe jarhaninha, ít'ek'u ikichakuani janhanhant'aninhia.

“¿Te inte antinti uirinhapsi?, ¿Te inte ampentī unhampia?”, arhaninha.

Mátik'uchkanha úntania ják'i manakuarhinia, ka mátik'u xási jantiok'u únua atat'ania ják'i jimpo nénka ima xáni ísī jámani jápka xarhink'u uanaakurhanina, mátik'unha jimak'ani p'ánharhininha, xásinha jimak'ani p'ínt'aninha ka sési erantininhaia jurhiakia. T'uínichkanha no sési jánharhininha, ka jimak'ani arhaninhia: “Péeka imecha ji chéraaska ják'ani chúrikua”, arhaninha. “Sési jarhasti, nóchki imarini arhisti éski iámintu ampe juchetiukia”, arhaninha. Xásichkanha máchuchani jininha pet'auaninhia kuéuarhunha. Jóo, kuéuarhu jamukutini k'uínhaxaptinha, kuéua sapichu ma jarhasptinha. Jininha pet'auaninhia ka aparéjusinha ampe sīk'uiri jatsikuant'aninha ka ménk'u irhikata jatarixaptinha ima tuminonha ka ménk'u bálacha ampe ka xanini ampe ka t'atsīni ampe ka trígu ampe, arrosu ampenha. Jima jarhaninha ménk'umintu iámintu ampenha, ka uákasīcha ampe ka karichīcha ampenha ka t'irekuachka jima jarhanina pa imasī imacha manakuarhiricha ap'irinkia ka itsī ampet'u imat'u jima jarhaninhia. Ka imanha xarhink'u iámintu ampe itsimatastia ka t'ireraani ampeia ka xásinha jatsikuant'aninha ka xásichkanha ménk'u

kánikua ampe pákuarhininhia ka ménk'u chenempaiu jameri ka niánt'astichkanhia ka xási ménteru sánteru sési ampenia kómiski ménteru imari vecínia.

Ka ménteruchkanha imari vesínunha ménteru niáninha arhininha: “Sési jarhasti, ¿Te t'u ampemintu áchikuarhisínia? T'u nák'irini méni kurhamarhini jarhasĩrampka: ¿T'u ampe niátasini?, ¿T'u antisí xáni ampek'i?”, arhini, “ji, ta, nómintuteruni sési exesinkia, jíia jíit'uni, jíit'uni jimposĩ juk'a kurhankuarhini”, arhininha.

Ka ima arhininha: “T'u nák'irini arhipi éski ima Urhuapa kánikua piánhasinka jápu echeri, ji, nóchka, jini niraspkani”, arhininha, “piánhasinti, t'úrini arhispká éski t'u pusiiu jimpo pásĩrampka, ji kuchara jimpotik'uni pásinkia jí”, arhininha.

Ka ima arhininha: “¡Hiijo de la!, ¿T'u káni niua párini ménteru t'u pát'ania”, arhininha.

Ka ima arhininha: “Ji sábadu niuaka”, arhininha.

Ka imachkanha arhinia: “Sési jarhasti”, arhininha. Ménterunha ima niraninhia sábadunha ka imanha niáranichkanhia ka imat'uchkanha ménk'u móntapaninhia. Mátik'unha pulisía ménteru p'íaraninhia ka ménk'unha tsíkuapaninha: “¿Jíkini no arhispi éskiri nóteru méni jup'irinka?”, arhininha. Xásinha ménk'u no ampe ma úni arhikuarhint'aninha, ka ménk'uchkanha no sáni ióntakuni k'atap'erakuarhu k'uaninhapastinha. Ka ima ixuani nirastia

ménk'u iámintu ampe móskukuarhinia éнки ima arhinhapkia: “Inte iámintu ampe ch'etíuatia”, arinhani ka xásichkanha sési irekaninhia pe sésinha. Ampeninhia ménk'umintu úntaninhia jima vesinuchaninha solári ampe piánt'akuaninha pókichka ima uáni tominu kámasĩrampkamintia.

Se terminó de imprimir en Talleres Gráficos de México, Av. Canal del Norte No. 80, Col. Felipe Pescador, Del. Cuauhtémoc, C.P. 06280, México, D.F. en septiembre de 2013 con un tiraje de 2000 ejemplares. En esta edición se utilizó papel sundance linen ultra white de 104 g para los interiores y couché mate de 250 g para los forros. La coordinación editorial estuvo a cargo de Arnulfo Embriz, Christopher Morales y Héctor Curiel.
La fuente que se utilizó para la formación fue Minion Pro de 12.5/15.5 pts. y Latienne T Med 20/24pts.